

T U R U L

A Magyar Történelmi Társulat,
a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára
és
a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság
Közlönye

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

RÁCZ GYÖRGY főszerkesztő

AVAR ANTON, KOVÁCS ELEONÓRA, KÖRMENDI TAMÁS, LACZLAVIK GYÖRGY,
NEUMANN TIBOR, SOÓS ISTVÁN, SZAKÁCS ANNAMÁRIA

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT
SZERKESZTŐSÉG: MAGYAR NEMZETI LEVÉLTÁR
ORSZÁGOS LEVÉLTÁRA

MMXXI

TARTALOM

1. Értekezések

BÁCSATYAI DÁNIEL: A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspeccetek kronológiája 1

LAKATOS BÁLINT–SCHILL TAMÁS: Földesúri címerből mezővárosi jelvény. Dunapataj pecsétjei a 16–20. században23

2. Kisebb cikkek

KÁDÁR TAMÁS: Adalékok a IV. László-kori nagybírák archontológiájához. Ki volt az országbíró 1284-ben?33

KANÁSZ VIKTOR: Szalánci János tanúvallomása II. Lajos király haláláról37

3. Beszámolók

SCHMIDT ANIKÓ: A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának 2020. évi gyűjtőkori tevékenysége.....43

BENKE TAMÁS: Beszámoló a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 2020. évi tevékenységéről.....47

TURUL

XCIV. évfolyam

2021. 1. füzet

A Szerkesztőség címe: 1014 Budapest, Bécsi kapu tér 2–4.

turul@mnl.gov.hu

Szerkesztőbizottság:

PANDULA ATTILA, REISZ T. CSABA, C. TÓTH NORBERT

Tördelés:

SZÉPKÖNYVEK

Nyomdai munkák:

Kódex Könyvgyártó Kft.

Felelős vezető: MAROSI ATTILA

ISSN 1216–7258

A megjelenést támogatták:

Nemzeti Kulturális Alap

Petőfi Kulturális Ügynökség
Nonprofit Zártkörűen Működő
Részvénytársaság mint az Emberi
Erőforrások Minisztériuma nevében
és képviselőjében eljáró lebonyolító
szerv által meghirdetett Tudományos
folyóiratok működésének támogatása
pályázat (FIT-SN-2021-0002)

BÁCSATYAI DÁNIEL

A 13. századi uralkodói nagy- és kettőspeccetek kronológiája

Chronology of 13th-century royal grand and double seals in Hungary

From the 13th century an increasing number of royal seals of the Árpád dynasty are at our disposal. This fact enables us to make chronological observations for political history by determining the exact moments of their changes and modifications. As a result of the chronological survey I managed to clarify the intervals of the alterations, to identify two forgeries, and to register a hitherto unnoticed variation. From the reign of the son of King Béla IV, the Young King Stephen (the later Stephen V) we find graphic symbols (flower, star) and letters amongst the check signs. The letters most likely shorten the name of the Vice-Chancellor taking his office at the time of the engraving. In addition to the star, the universal symbols of the sun and the moon also appears on the seals, which we first encounter in Hungary during the time of Andrew II – then as part of the original engraving. Although the celestial bodies refer most directly to the universe worshipping the crucified Christ, in the time of papal universalism they may also express the cooperation of the spiritual and the secular sphere, the latter recognizing the primacy of the former. The celestial bodies engraved on the seals of László IV and András III presumably refer to this cooperation. In the case of Andrew II, however, similarly to the seals of King Richard I of England, the crusading ambitions seem to be the most obvious explanation for their appearance.

2012-ben jelent meg Takács Imre nélkülözhetetlen kézikönyve, amelyben a szerző minden korábbinál szélesebb körű művészettörténeti elemzés tárgyává tette az Árpád-házi királyok pecsétjeit.¹ Noha a katalógus jelentősége vitathatatlan, a kötet recenzense joggal tette szóvá, hogy az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában őrzött pecsétek alaposabb feltárása – történeti szempontból – szilárdabbá tette volna a kézikönyv eredményeit.² A DL–DF és a Monasterium online adatbázisok, valamint kiegészítő levéltári kutatások segítségével ismereteink valóban tovább gyarapíthatók és pontosíthatók. A bővülésre Kurecskó Mihály már említett ismertetésében és Novák Ádám írásában láthatunk példát: a recenzens István ifjabb király korábban figyelmen kívül hagyott első kettőspeccsétjére hívja fel a figyelmet,³ míg Novák Ádám közleményében Anjou Izabella királyné ugyancsak észrevétlenül maradt első kettőspeccsétjéről olvashatunk.⁴ A jelenlegi tanulmány legfőbb célja a pontosítás: a pecsétváltások és -módosítások időpontjának meghatározása, és ha lehetséges, a változtatások mögött meghúzódó okok azonosítása. Mivel a pecséteken

csak különösen indokolt esetben eszközöltek változtatásokat, így a pecsétnyomóra vésett új elemek – alkalmasint egy teljesen új *typarium* – megjelenési idejének meghatározása bizonyos politikátörténeti események pontosabb datálásához is kulcsot adhat a kezünkbe.

Vajon milyen okok kényszerítették arra korszakunkban az uralkodókat, hogy pecsétjeiket megváltoztassák?⁵ Nem okoznak fejtörést azok az alkalmak, amikor az uralom jellegének változása idézte elő a *typarium* cseréjét: IV. Béla, V. István és III. András trónra lépésük idején váltak meg ifjabb királyi, illetve hercegi pecsétjeiktől. Nem szorulnak bővebb magyarázatra azok az esetek sem, amikor a királyi pecsétnyomó valamilyen rendkívüli körülmény áldozatává vált. Az Árpád-korban két ilyen alkalom ismert: a Gertrúd királynéra bízott *typarium* az ellene elkövetett merénylet végzetes óráiban kalldott el 1213 őszén,⁶ míg IV. Béla a muhi csatavesztés után

1 Takács Imre: Az Árpád-házi királyok pecsétjei – Royal Seals of the Árpád Dynasty. Magyar Országos Levéltár, Bp. 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Mediaevalis 1.) A vállalkozást megelőző katalógus Bodor Imre munkája: Bodor Imre: Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei. Katalógus. Turul 74. (2001) 1–20.

2 Turul 86. (2013) 77–79.

3 Uo. 78.

4 Novák Ádám: Izabella (Erzsébet) királyné pecsétjeiről. Turul 87. (2014) 109–111.

5 A kérdéstről összefoglalóan Szentpétery Imre: Magyar oklevéltan. Bp. 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II. 3.) 113.

6 Körmendi Tamás – Pauler Gyula nyomán – a közelmúltban kétségbe vonta, hogy a nagypeccsét valóban ekkor, a Gertrúd elleni merénylet során kallódott volna el, mivel II. András 1217-ben egy olyan oklevelet újított meg a gyilkosság idején elvesztett pecsétre hivatkozva, amely a királyné halála utáni évben, 1214-ben kelt. Pauler Gyula: A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. Bp. 18992. II. 495.; Körmendi Tamás: Megjegyzések Gertrúd királyné és udvara szerepéhez az országos politikában. In: Királyné a középkori Magyarországon és Európában. Konferencia Székesfehérváron. 2016. szeptember 22. Szerk. Szovák Kornél – Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2019. 47. Pauler álláspontja már Szentpétery Imrénék is szemet szűrt, ám azt meggyőző érveléssel rögtön el is utasította: a Sebes

volt kénytelen új pecsétet vésetni; első kettőspeccétje nyomója ugyanis – Rogerius tudósítása szerint – mongol kézre került.⁷ Mivel az előlap *typarium*át szűkös ismereteink szerint az alkancellár tartotta magánál,⁸ így feltehető, hogy a tatárok Miklós szebeni prépost holtteste mellől vették el a pecsétnyomót.⁹

II. András másik két pecsétújítása kevésbé drámai körülményeket jelöl meg a változtatás okaiként. 1229-ben, harmadik nagypeccétjének bevezetése után a király a korábbi nagypeccétet ért sérelemre (*preiudicium*) hivatkozott,¹⁰ míg 1235-ben kertelés nélkül az első kettőspeccét meghamisítását (*adulteratio*) nevezte meg az új véset előzményeként.¹¹ Lehetőséges, hogy az uralkodó már az első esetben is a hamisításoknak akarta elejét venni; erre utalhat a harmadik nagypeccét legfelső köriratában szereplő mondat: *alia sigilla sunt falsa, istud sigillum est verum*.¹² Ezzel szemben Takács Imre feltevése szerint a nagypeccét második cseréjét „az 1220-as években végbement politikai változások indokolhatták.”¹³ Valóban nem lehet kizárni, hogy az 1229 körüli csere hátterében azok a belpolitikai fejlemények húzódtak meg, amelyek az uralkodót arra kárhoztatták, hogy ideig-óráig szakítson korábbi politikájával; a Szentszék és a Béla herceg mögé felsorakozó bárói ellenzék nyomására ugyanis 1228-ban II. András azzal bízta meg a trónörökösöt, hogy vizsgálja felül apja korábbi birtokadományainak jogosságát.¹⁴

ispánnak szóló 1217. évi átíró oklevél esetében alighanem az történt, hogy az adománynyerő és testvére, Sándor részére 1216-ban kiállított megerősítő diplomák immár formulává rögzült, Gertrúd halálát emlegető megújítási záradékát másolták a dokumentum végére. *Szentpéter Imre*: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. Turul 34. (1916) 4. Természetesen ez is csak egy megoldási lehetőség, ám jóval valószínűbbnek tűnik, mint az a feltételezés, hogy a hazugsággal „a kancelláriai személyzet hanyagságát” kívánták volna elleplezni.

7 *Scriptores rerum Hungaricum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum I–II. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery*. Bp. 1937–1938. (Reprint kiadása Szovák Kornél és Veszprémy László jegyzeteivel: Nap Kiadó, Bp. 1999.) (a továbbiakban: SRH) II. 573–574.

8 1252-ben IV. Béla az alkancellár távollétére hivatkozva pecsétel a kettőspeccét hátlapjával. 1252. november 10.: Hazai Okmánytár. I–VIII. Kiadja Ipolyi Arnold – Nagy Imre – Paur Iván – Ráth Károly – Véghegy Dezső. Győr–Bp. 1865–1891. (a továbbiakban: HO) VI. 64. Az oklevél levéltári lehelhelye: HU-MNL-OL-DL 367. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár] Idézi *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 87. A királynéi oklevelek esetében is van példa hasonlóra: V. István felesége, Erzsébet királyné egy ízben kettőspeccétje hátlapjával erősített meg egy függőpeccétes oklevelet, amely a szokásostól eltérően nem említi a királynéi alkancellár közreműködését a kiállításakor. 1272: HU-MNL-OL-DL 817. (Az Árpád-házi hercegek, hercegnők és királynék okleveleinek kritikai jegyzéke. *Szentpétery Imre* kéziratának felhasználásával szerk. Zsoldos Attila. Bp. 2008. [a továbbiakban: Reg. Duc.] 96. sz.)

9 Rogerius szerint a királyi pecsét a kancellár halála után került a tatárokhoz, ám Benedek kancellár túlélte a mongol hadjáratot. SRH II. 573. 1. jegyz.

10 1229: *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II–XV. Ed. Tade Smičiklas. Zagabriae 1904–1934. (a továbbiakban: CDCr) III. 319. Idézi *Szentpétery Imre*: II. Endre király pecsétjei i. m. 6.

11 1235: *Monumenta ecclesiae Strigoniensis*. I–IV. Ed. Ferdinandus Knauz et alii. Strigonii, 1874–1999. (a továbbiakban: MES) I. 310. Idézi: *Szentpétery I.*: II. Endre király pecsétjei i. m. 1–2.

12 Uo. 1., *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 27. sz., 114–116. 13 Uo. 49.

14 A kérdésről összefoglalóan *Rákos István*: IV. Béla birtokrestaurációs politikája. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae*. Acta

Az Árpád-házi királyok közül II. András mellett IV. László okleveleiben találkozunk olyan kitételekkel, amelyek az uralkodói pecsét cseréjének körülményeire utalnak;¹⁵ az utóbbi esetekben azonban már egyértelműen a politikai motivációké a főszerep. Kun László pecsétváltásainak és -módosításainak gyakoriságához képest az indoklások száma sajnos igen csekély: 1286-ban arról olvasunk, hogy az új *typarium* az ország állapotának megjavítását szolgálja (*pro melioratione status regni nostri*),¹⁶ míg 1288-ban a két évvel korábbihoz hasonló megfontolások mellett (*pro bono et perpetuo statu regni nostri*) azt is megemlíti az uralkodó, hogy előző (negyedik) kettőspeccétjét az országa által elszenvedett különféle veszedelmek, viszályok és zavarok miatt (*propter varia regni nostri discrimina, dissensiones et turbationes*) törte össze.¹⁷

A pecsétújításokkal ellentétben a ránk maradt oklevelek szövege nem utal a régi *typarium*okra újonnan felvett ellenőrző jegyekre, amelyek Szentpétery Imre megállapítása szerint igazi kuriózumot jelentenek az európai szfragisztikában.¹⁸ Ilyen jegyeket már István ifjabb király második kettőspeccétjén is találunk, használatuk azonban csak fia, IV. László uralkodása idején válik rendszeressé, hogy aztán III. András uralkodásának végén tűnjenek fel újra. E kisebb módosításokra – ahogy magukra a pecsétváltásokra is – Szentpétery Imre szerint azért kerülhetett sor, hogy az uralkodó elejét vegye a zavaros időkben egyre gyakoribbá váló oklevélhamisításoknak.¹⁹ Takács Imre az ellenőrző jegyek feltűnése mögött határozottabb politikai okokat sejt; az István ifjabb király kettőspeccétjére utólag rávéssett madár- és növényábrázolást Stájerország elvesztésével,²⁰ míg a IV. László második kettőspeccétjén feltűnő csillagot (vagy napot), holdsarlót és I sziglát a király 1277. évi nagykorúvá válásával magyarázza.²¹ Bár az utóbbi három szimbólum valójában nem egyszerre jelent meg, az 1276 és 1280 között lezajlott öt pecsétmódosítás (a *typarium* cseréje, majd négy különböző jel felvése) némelyike véleményünk szerint is olyan okokra vezethető vissza, amelyek az egymást sűrűn követő kormányzati változásokkal függenek össze. Ugyanez feltételezhető az 1286 és 1288 között eszközölt három pecsétváltás esetében is. Valószínű ugyanakkor, hogy a IV. László és III. András kettőspeccétjein feltűnő sziglát egy-egy új alkancellár nevének kezdőbetűjeként kell értelmeznünk; az alkancellári hivatal élén beállt változás azonban nem minden esetben járt együtt kormányváltással.

A 13. század évtizedeinek múlásával egyre több pecsét áll rendelkezésünkre, és így egyre nagyobb sikerrel

Historica 47. (1974) 9–21.; *Zsoldos Attila*: A birtokadományok felülvizsgálata II. András korában. In: *Birtok és birtoklás a középkori Magyarországon*. Konferencia Székesfehérváron. 2018. október 4. Szerk. Zsoldos Attila. Székesfehérvár 2020. 73–91.

15 *Szentpétery Imre*: IV. László pecsétváltásai. *Levéltári Közlemények* 1. (1923) 315–316.

16 1286: HO VI. 317., 1286: HO VI. 319.

17 1288: *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. I–XI. Studia et opera Georgii Fejér. Budae 1829–1844. (a továbbiakban: CD) V/3. 397., 1288: CD V/3. 400., 1288: CD V/3. 411–412., 1288: CD VII/5. 474.

18 *Szentpétery I.*: IV. László pecsétváltásai i. m. 315.

19 *Szentpétery I.*: Magyar oklevéltan i. m. 113.

20 *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 128.

21 Uo. 138–139.

vállalkozhatunk arra, hogy a pecsétváltások és az ellenőrző jegyek felvételi idejének meghatározásával a politikatörténeti kronológia számára is értékes megfigyeléseket tegyünk. Bár a pecsétmódosítások politikai kontextusának azonosítására tett kísérleteink csak ritka esetben jártak sikerrel, a változások időintervallumának pontosítása, néhány oklevélhamisítvány kiszűrése, és az eddig nem regisztrált pecsétváltozatok számba vétele miatt a vállalkozás talán mégsem volt hiábavaló. Az uralkodói pecsétek kronológiája jelen írás függelékében olvasható, az alábbiakban csupán néhány probléma tisztázására teszünk kísérletet.

IV. Béla első kettőspeccétje

Bár IV. Béla uralkodása idején állandóság jellemezte a királyi pecséthasználatot, az uralkodó azonban már a tatárjárást megelőzően is rákényszerült pecsétnyomója megváltoztatására. Az említett változást az Árpád-házi királyok pecsétjeinek katalógusa nem regisztrálja.²² Az első kettőspeccét hátlapján látható kettőskereszt-ábrázolást 1236. június 16.²³ és 1237. május 11.²⁴ között új véset váltotta fel. Az új hátlapi *typarium* ugyancsak kettőskeresztet találunk, annyi különbséggel azonban, hogy ezúttal a felső szár majdnem ugyanolyan hosszú, mint az alsó.²⁵ Lenyomata ott függ egy 1236. október 27-ére keltezett heiligenkreuzi oklevélen is,²⁶ ám ezt a diplomát Szentpétery Imre 1927-ben hamisnak minősítette.²⁷ Fentebb már szó esett arról, hogy a hátlapi *typarium* – egyetlen idevágó forrásunk alapján – vélhetően mindig a király keze ügyében volt, míg az előlap nyomóját az alkancellár őrizte.²⁸ Ennek ellenére a IV. Béla uralkodásától egyre nagyobb számban fennmaradó nyílt alakú okleveleken – a királyi oklevéladás mindennapos termékein – az esetek túlnyomó többségében az előlapi pecsétet találjuk,²⁹ ami arra utal, hogy az alkancellár a királyi parancslevelek kiállításában is kitüntetett szerepet játszott. (A hátlapi *typarium* lenyomata pedig értelemszerűen az alkancellár távollétét sejteti.) Ami a csere okait illeti, nem tudunk olyan politikai változásról, amellyel a vélhetően

IV. Béla által őrzött hátlapi pecsétnyomó megújítását megindokolhatnánk. Valószínűnek ítéltető, hogy a királyi *typarium* egyszerűen elveszett, s ez tette szükségessé a pecsét hátlapjának újravetését.

1. kép – IV. Béla első kettőspeccétjének első hátlapi változata, HU-MNL-OL-DL 65688.

2. kép – IV. Béla első kettőspeccétjének második hátlapi változata, HU-MNL-OL-DL 244.

István ifjabb király kettőspeccétjei

Az Árpád-házi uralkodók pecsétjeinek katalógusában egyetlen István ifjabb király által használt kettőspeccét látható, amely a szerző szerint három változatban maradt fenn.³⁰ A pecsét előlapja trónuson ülő uralkodót, hátlapja pedig címeres pajzsot viselő lovas vitézt ábrázol; az első változat esetében a pajzs címerképén kettőskeresztet, míg a másodikon párducot találunk, amely az István által 1258/1259-ben birtokba vett Stájerországot szimbolizálja. A harmadik variáció a másodiktól csak annyiban különbözik, hogy az előlapon látható uralkodófigura országalmát tartó bal karja alatt szárnyaló madár, a hátlapi lovas alakja alatt ágakra bomló növény, a ló hátsó lábai mögött pedig csillag tűnik fel. A mellékjelek megjelenését Takács Imre Stájerország elvesztésével kapcsolta össze, s így azok bevezetését közvetlenül a II. Ottokár és IV. Béla által kötött 1261. évi béke utáni időkre keltezte.

Az imént előadottak azonban néhány meghatározó ponton módosításra szorulnak. A pecsétkatalógusról írt recenziójában Kurecskó Mihály jogosan hívta fel a figyelmet arra, hogy az ifjabb királynak nem egy, hanem két kettőspeccétje

22 Vö. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 122.

23 HU-MNL-OL-DL 65688. (Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–II. Szerk. Szentpétery Imre – Borsa Iván. Budapest 1923–1987. [a továbbiakban: Reg. Arp.] I/2. 612. sz.)

24 HU-VFL-III.1.a.1. (Palaznak 8.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 200632. [Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Fényképgyűjtemény], Reg. Arp. I/2. 620. sz. A DF adatbázisban elérhető fényképen nem jól látható pecsétörödek fotóját Karlinszky Balázs, a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár igazgatója bocsátotta rendelkezésemre, amit ezúton is köszönök.

25 A változatokat közli Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. VI. tábla, 8a és 8b ábrák.

26 AT-StiAH (1236. okt. 27.) [Heiligenkreuz, Stiftsarchiv, Urkunden] (<https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAH/HeiligenkreuzOCist/fond?block=4>, letöltés 2021. jan. 4.) Reg. Arp. I/2. 615. sz.

27 Reg. Arp. I/2. 188. 1916-ban Szentpétery még hitelesnek tartotta az oklevelet, ld. Szentpétery Imre: A borsmonostori apátság árpádkori oklevelei. Bp. 1916. 51.

28 Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 87.

29 Uo. 99.

30 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 35. sz., 127–128.

volt.³¹ Nem csupán annyi történt ugyanis, hogy a lovagló vi-téz pajzsában található kettőskeresztet Stájerország párdúcára cserélték. A kettőskereszt címerpajzsot ábrázoló *typarium* 1257. évi, töredékes lenyomatán³² az országalmát tartó balkéz könyökhajlata jóval kisebb szöveget zár be, mint az 1259-től feltűnő új pecséten,³³ maga a címerpajzs pedig rásimul a ló nyakára, ellentétben a későbbi ábrával, ahol a pajzs és a sörény között jóval nagyobb a távolság. Az ifjabb király ötvöse tehát teljesen új *typariumot* készített, amely legkésőbb 1259. május 26-tól egészen az István koronázását követő hetekig használatban volt;³⁴ az uralkodó csak 1270. június 24.³⁵ és július 29.³⁶ között vette használatba királyi kettőspecsétjét.

Az ifjabb király új pecsétnyomóját kétségkívül a Stájer Hercegség elnyerése miatt készítették el, a második kettős-pecséten felbukkanó mellékjelek azonban bizonyosan nem a nyugati melléktartomány elvesztésével állnak kapcsolatban. Az új jegyek ugyanis még az 1263. évi oklevelek pecsétjeiről is hiányoznak, sőt a következő évben sem bukkannak fel: 1264-ben három oklevélen is ott függ az ifjabb király mellékjelek nélküli pecsétje.³⁷ Könnyen lehet, hogy a mellékjelek még 1266-ban sem kerültek rá az ifjabb királyi pecsétnyomó-párra. Egy 1266. évi kiadványon olyan pecsét-töredék függ, amelynek hátlapján az ágaskodó ló hasa alatti terület látható. Itt lenne a helye az ágakra bomló leveles növénynek, ám ennek nyomát sem találjuk a töredéken.³⁸ Mivel a pecsét hátlapja erősen kopott, ezért távolról sem vehető biztosra, hogy valóban a második kettőspecsét első változatával van dolgunk. Az ellenőrző jegyek 1267-ben azonban már bizonyosan feltűnnek,³⁹ így a pecsét módosítását 1264 (esetleg 1266) és 1267 közé kell tennünk.

Nincs egyértelmű válasz arra a kérdésre, hogy miért vették fel az új ábrákat az elő- és hátlapi *typariumra*. Az új elemekkel minden bizonnyal megpróbálták elejét venni, hogy az ifjabb király pecsétjével visszaéljenek; aligha vitatható, hogy IV. Béla és legidősebb fia elhúzódó konfliktusa idején előfordulhatott, hogy az ifjabb király nevében hamis okleveleket állítottak ki.

A mellékjelek tehát 1264 és 1267 között kerültek fel István ifjabb király második kettőspecsétjére, amiből természetesen az is következik, hogy hamisnak kell tekintenünk minden olyan 1264 előttre keltezett oklevelet, amelyen a második kettőspecsét második változata függ. Az Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában egyetlen ilyen diploma található.

31 Turul 86. (2013) 78.

32 HU-MNL-OL-DL 42. (Reg. Arp. II/1. 1752. sz.)

33 1259. május 26.: AT-StiARein- A III/41. [Rein, Stiftsarchiv]. Fénykép-másolata: HU-MNL-OL-DF 286536.; *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 35. sz. 127–128.

34 V. István koronázására 1270. június 9. és 12. között került sor. *Zsoldos Attila*: Családi ügy. IV. Béla és István ifjabb király viszálya az 1260-as években. Bp. 2007. (História Könyvtár. Monográfiák 24.) 119–120.

35 HU-MNL-OL-DF 272278. (Lőcse, Štátnom archive Prešov, Szpecializované pracovisko Spišský archiv v Levoči, Súkromný archiv Spišskej kapituly, II. II. 666.)

36 HU-MNL-OL-DL 58405. (Reg. Arp. II/1. 1949. sz.)

37 HU-MNL-OL-DL 491. (Reg. Arp. II/1. 1823. sz.), HU-MNL-OL-DL 539. (Reg. Arp. II/1. 1826. sz.), HU-MNL-OL-DL 567. (Reg. Arp. II/1. 1821. sz.)

38 HU-MNL-OL-DL 57150. (Reg. Arp. 1855. sz.)

39 HU-MNL-OL-DL 630. (Reg. Arp. 1869. sz.)

Az oklevélen 1263. évi keltezés olvasható, szövege minden tekintetben kifogástalan, a pecsét azonban elárulja, hogy hamis oklevéllel van dolgunk.⁴⁰ Az adományos a Ruzskai Dobók és a Pálóciak őse, Pányoki Gergely fia Jakab,⁴¹ aki négy Ung megyei birtokot nyert el Istvántól az ifjabb király bulgáriai hadjáratában, különösen a Vidin körüli harcokban szerzett érdemeiért.⁴² A bolgár hadjárat és Benedek alkancellár szereplése⁴³ korszerű elemek, ráadásul a diploma szövegezésén sem találunk szeplőt; az *arenga* jellemzően éppen 1263 és 1265 között volt használatos az ifjabb királyi kancellárián.⁴⁴ Bizonyos tehát, hogy az oklevél hiteles minta után készült.

A diplomában feltűnő birtokok közül Rát története deríthet fényt a hamisítás okára. A területre ugyanis nemcsak Pányoki Jakab utódai formáltak igényt, hanem a Baksarokosság is: 1284-ben IV. (Kun) László Simon *comes* fiainak adományozta az Ung megyei Rát *terrát*.⁴⁵ A Pányoki- és Baksarokosságok 1338-ban vitték dűlőre a vitatott birtok ügyét: az előbbieket az ifjabb király hamis adománylevelével, az utóbbiak IV. László hiteles oklevelével érkeztek a leleszi konvent elé.⁴⁶ A fogott bírák Kun László adományának érvényét találták erősebbnek, korántsem azért azonban, mert a hamisításra fény derült: hiába szerepelt korábbi dátum a Pányokiak adománylevelén, az ifjabb királyi oklevelek erejét máskor sem tekintették feltétlenül egyenrangúnak az egyeduralkodó királyokéval.⁴⁷ A Pányoki-örökösök nem hagyták annyiban a dolgot, ám a megszállásuk alatt tartott Rátot – a Zemplén megyei Kereplével együtt – kénytelenek voltak visszabocsátani a Baksák Csapi-ágát megalapító Simon fia Tamásnak (*totas possessiones... Kereplye... ac Rath... pleno iure remississent*).⁴⁸ Az 1330-as évek kudarcai ellenére 1398-ban a Baksa

40 HU-MNL-OL-DL 40054. (Reg. Arp. 1810. sz.) Ehhez hozzávehetjük az íráskép szokatlan, az öreg és az ifjabb király kancelláriájának gyakorlatától idegen voltát és az oklevél végén olvasható hibás alakokat, amelyek a gyakorlatlan írnok hiperkorrekciójának eredményei (*debeant molestarii, dupplicii sigillii nostri munimine*). Az oklevél kiadását ld. Árpád-kori új okmánytár. I–XII. Szerk. Wenzel Gusztáv. Pest–Bp. 1860–1874. (a továbbiakban: ÁÚO) VIII. 66–67.

41 A Pányoki-rokosság genealógiáját ld. *Engel Pál*: Középkori magyar genealógia. CD-ROM. Bp. 2001. Pányoki rokosság. 1. tábla Pálóci, 2. tábla Dobó (ruszkai)

42 +1263: HO VI. 116–117.

43 *Zsoldos Attila*: Magyarország világi archontológiája 1000–1301. Bp. 2011. (a továbbiakban: Archontológia 1000–1301) 120.

44 1263: ÁÚO VIII. 69., 1263: CDCr V. 279., 1263: 1263: *Györffy György*: Adatok a románok 13. századi történetéhez és a román állam kezdetéhez. I–II. Történelmi Szemle 7. (1962) 7., 1264: ÁÚO VIII. 96., 1265: HO VIII. 99., 1270: Reg. Arp. II/1. 50.

45 1284: CD V/3. 249–251.

46 1338: Anjoukori Okmánytár. Codex diplomaticus Hungaricus Andegavensis. I–VII. Szerk. Nagy Imre – Tasnádi Nagy Gyula. Bp. 1878–1920. (a továbbiakban: AO) III. 458.

47 Tripartitum II. 15. § (Werbőczy István Hármaskönyve. Az eredetinek 1517-iki első kiadása után fordították, bevezetésekkel és utalásokkal ellátta dr. Kolosvári Sándor és dr. Óvári Kelemen. Magyarász jegyzetekkel kíséri dr. Márkus Dezső. Bp. 1897. 250.) Ld. még *Szabó János Győző*: Adatok Dobó István élettörténetéhez. A családi keretek és hagyományok kialakulása a XIII–XV. században. Az Egri Múzeum Évkönyve – Annales Musei Agriensis 10. (1972) 22–23.

48 1339: AO III. 550–552.

törzsből származó Sztritei család⁴⁹ mellett a Ruszkai Dobók és a Pálóciak is Rát birtokosaiként tűnnek fel.⁵⁰ Rejtély, hogy a Pányoki-utódok mégis milyen körülmények között tettek szert ráti birtokukra. 1325. és 1327. évi birtokosztályukban – az ifjabb királyi adománylevélben felsorolt egyéb falvakkal szemben – még nem szerepel a település.⁵¹ Szerepel ellenben a Jakab fia Dobó által 1321-ben szerzett, ám 1357 után többé nem említett Galambláza nevű föld,⁵² amelyet Engel Pál jobb híján a század végén Pányoki-birtokként feltűnő másik Ráttal azonosított.⁵³ Ha az azonosság valóban fennállna, akkor joggal feltételeznénk, hogy a Galamblázát birtokló Pányokiak azért fabrikálták a hamis oklevelet, hogy rátehessék a kezüket a szomszédos Rátra.⁵⁴ Mivel azonban egy Galamblázpataka nevű vízfolyás 1400-ban Ráttól mintegy 15 kilométerre nyugatra, az Egyházaskaposhoz (a mai Nagykaposhoz) tartozó Hosszúláz nevű erdő határában tűnik fel,⁵⁵ ezért Galambláza is inkább erre, a Dobó család ruszkai fészke közelében feketett.

A gyanúba keveredett ifjabb királyi oklevelek esetében természetesen kérdés, hogy vajon mi vitte rá a feltételezett hamisítót arra, hogy a fiktív rendelkezéseket egy olyan személyhez kössék, akinek kiadványai csekélyebb bizonyítóerővel rendelkeztek, mint az egyeduralkodóké. Erre a problémára nem tudunk kielégítő magyarázatot adni, csupán feltételezéseket fogalmazhatunk meg. Lehetséges, hogy szélesebb nyilvánosság előtt is ismert volt, hogy a Pányokiak első birtokszerzéseit István ifjabb király szolgálatának gyümölcsei voltak; mint láthattuk, minden jel arra mutat, hogy oklevelünk egy hiteles ifjabb királyi diploma mintájára készült. Elképzelhető, hogy az eredeti adománylevelet maguk a Pányoki-örökösök

süllyesztették el, hogy a birtokok listájának önkényes bővítésére ne derüljön fény; ebben az esetben azonban nehéz megfelelni arra a kérdésre, hogy miért nem őrizték meg a feltételezett eredeti oklevélen függő 1267 előtt használatos pecsétet. A források hallgatása azonban nem változtat azon a tényen, hogy az 1263-ra datált, írásképét tekintve amúgy is gyanús oklevélen függő pecsét csak 1264 után volt használatban, és így a dokumentumot jelenlegi formájában hamisnak kell tekintenünk.

3. kép – István ifjabb király első kettőspeccsétjének előlapja, HU-MNL-OL-DL 42.

4. kép – István ifjabb király első kettőspeccsétjének hátlapja, HU-MNL-OL-DL 42.

5. kép – István ifjabb király második kettőspeccsétje, első változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 538.

49 A család történetéhez ld. *Engel Pál: A nemesi társadalom a középkori Ung megyében.* Bp. 1998. (Társadalom és művelődéstörténeti tanulmányok 25.) 56–58.

50 1398: HU-MNL-OL-DL 48291. *Engel Pál: Ung megye településviszonyai és népessége a Zsigmond-korban.* Adatok Magyarország középkori demográfájához. Századok 119. (1985) 965.

51 1325: AO II. 173., 1327: Oklevelek Temesvármegye és Temesváros történetéhez. I. 1183–1430. Másolta és gyűjtötte Pesty Frigyes, sajtó alá rendezte Ortvy Tivadar. Pozsony 1896. 40–41.

52 1321: AO I. 636–637., 1357: AO VI. 528.

53 *Engel Pál: A nemesi társadalom* i. m. 53. 1427-ben sem Ráton, sem a Ráti (más néven Németfalvi vagy Alsónémeti) család által birtokolt szomszédos Kistráton nem találkozunk a Dobókkal és a Pálóciakkal. *Engel Pál: Kamarahaszna-összeírások 1427-ből.* Bp. 1989. 169. Kistrát birtokosaira ld. *Engel P.: A nemesi társadalom* i. m. 66. és *C. Tóth Norbert: A leleszi konvent országos levéltárában lévő Acta Anni sorozat oklevelei.* I. közlemény, 1387–1399. A Nyíregyházi Jósza András Múzeum Évkönyve 47. (2005) 243. sz.

54 A Pányoki-rokonság máskor sem riadt vissza a hamisítástól: noha az Ung megyei Bező földet III. András adományozta nekik (1292: HO VI. 384.), az utolsó Árpád-házi uralkodó kiadványainak érvényességét visszavonó I. Károly idején tanácsosabbnak tűnt egy IV. László nevében kelt adománylevelet készíttetni (+1276: HO VI. 221., hitelességéhez ld. Reg. Arp. II/2–3. 2755. sz.). A Pányokiak csak I. Lajos idejében kezdtek ismét a III. András-féle oklevélre hivatkozni. 1366: HU-MNL-OL-DL 71877. (Anjou-kori oklevéltár. I–XV., XVII–XXXVIII., XL., XLII., XLVI–L. Szerk. Kristó Gyula – Almási Tibor – Blazovich László – Géczy Lajos – B. Halász Éva – Kőfalvi Tamás – Papp Róbert – Piti Ferenc – Rábai Krisztina – Sebők Ferenc – Teiszler Éva – Tóth Ildikó. Szeged–Bp. 1990–2020. L. 880. sz.)

55 1400: Zsigmondkori oklevéltár I–XIV. Szerk. Borsa Iván – C. Tóth Norbert – Lakatos Bálint – Mályusz Elemér – Mikó Gábor – Neumann Tibor. Bp. 1951–2020. II/1. 728. sz.

6. kép - István ifjabb király második kettőspeccsétje, első változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 538.

7. kép - István ifjabb király második kettőspeccsétje, második változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 712.

8. kép - István ifjabb király második kettőspeccsétje, második változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 712.

Sztlák az utolsó Árpádok peccsétjein

Már Szentpétery Imre felhívta a figyelmet arra, hogy a két utolsó Árpád-házi uralkodó, IV. (Kun) László és III. András kettőspeccsétjein időről-időre különféle betűket helyeztek el a királyi ötvösök.⁵⁶ A sztlák megjelenését azonban, mint látni

56 Szentpétery I.: IV. László peccsétváltoztatásai i. m. 315.; Szentpétery I.: Magyar oklevéltan i. m. 113–114.

fogjuk, elsődlegesen nem belpolitikai fejlemények indokolták: miként a bevezetőben említettük, a betűk felvése minden valószínűség szerint egy-egy új alkancellár hivatalba lépésével függ össze.

Nyilvánvalóan ez történt a kiskorú IV. László első kettőspeccsétjének⁵⁷ első módosítása esetében, amelyre a fennmaradt lenyomatok tanúsága szerint 1272. október 2.⁵⁸ és 1273. május 26.⁵⁹ között került sor. Mivel a módosított peccsét megkülönböztető eleme egy B sztlá, így a változás alighanem Benedek alkancellár hivatalviselésének kezdetére, 1273. február 12. és március 1. közé tehető.⁶⁰ Az alkancellári poszt korábbi birtokosa az özvegy királyné, Erzsébet pártfogását élvező Kán nembeli Miklós erdélyi prépost volt, akit az esztergomi káptalan utóbb – az anyakirályné nyomására – érsekké választott. Mivel az újdonsült főpap a 11 éves ifjú király kancellárjává lépett elő, így most Benedek aradi prépost foglalta el az alkancellári széket, aki már V. István idején is viselte az említett hivatalt.⁶¹ A pápai megerősítést soha el nem nyerő Miklós kancellár azonban nem sokáig tölthette be pozícióját; Kun Erzsébet sikertelen májusi puccsa és háttérbeszoritása miatt a kancellárságot és választott érseki címét is elvesztette.⁶²

Nem mellékes az a körülmény, hogy rövidesen az özvegy királyné is arra kényszerült, hogy megváltoztassa kettőspeccsétjét, itt azonban nem pusztán módosításról, hanem a *typarium* cseréjéről van szó. A változás alighanem Erzsébet párthíveinek kiszorításával, nem utolsó sorban pedig azzal a ténnyel áll összefüggésben, hogy az anyakirályné kénytelen volt búcsút inteni korábbi kancellárjának, Fülöp váci püspöknek, aki május 29. és június 26. között az ifjú Izabella királyné kancellárjává lépett elő.⁶³ Erzsébet régi *typariuma*, amely körriratán nem kevés ambícióval hirdette, hogy tulajdonosa a kun nagykan (imperator) leánya, 1273-ban még használatban volt.⁶⁴ Az Árpád-házi királyok peccsétjeinek katalógusa az 1280. évet jelöli meg Erzsébet peccsétújításának felső időhatáraként,⁶⁵ ám a második, szerényebb igényeket tükröző peccsétnyomó lenyomata már egy 1274. július 2-án kelt oklevélen is

57 Takács I.: Az Árpád-házi királyok peccsétjei i. m. 40. sz., 136–137.

58 HU-MNL-OL-DL 799. (Reg. Arp. II/2–3. 2310. sz.)

59 HU-MNL-OL-DL 826., (Reg. Arp. II/2–3. 2368. sz.)

60 Archontológia 1000–1301, 112.

61 Uo. 109., 111–112.

62 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 307–310. A régi méltóságviselőket március 30-án látjuk együtt utoljára (Reg. Arp. II/2–3. 2357.), közülük Csák nembéli Máté fia Máté még április 29-én is szlavón banként tűnik fel (Archontológia 1000–1301, 46). Az özvegy királyné Kemény fia Lőrinc nádor vezette kormányzatának tagjait május második felében kelt oklevelekből ismerjük meg (Reg. Arp. II/2–3. 2362–2367. sz.), június 2-án azonban már jórészt ismét a régi kormányzat embereit látjuk hivatalban (Reg. Arp. II/2–3. 2379. sz.).

63 Míg a május végi oklevelekben Fülöp még az anyakirályné kancellárjaként tűnik fel, június 2-ától az utóbbi tisztségét már nem említik az oklevelek, június 26-tól pedig már Izabella kancellárjaként látjuk viszont. (Reg. Arp. II/2–3. 2384. sz.) A váci püspök következőképp legkésőbb június 26-áig – és nem július 10-éig, mint Szentpétery-nél olvassuk (Reg. Arp. II/2–3. 2391. sz., vö. HU-MNL-OL-DL 831.), – de valószínűleg már május és június fordulóján, az özvegy királyné párthíveinek bukásakor elhagyta úrnője szolgálatát.

64 1273. (június 26. előtt): HU-MNL-OL-DL 844. (Reg. Duc. 102. sz., datálásához ld. fentebb a 63. sz. jegyzetet)

65 Takács I.: Az Árpád-házi királyok peccsétjei i. m. 132.

9. kép - IV. László első kettős pecsétje, második változat (B-szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 65250.

10. kép - IV. László első kettős pecsétje, második változat (B-szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 65250.

megtalálható.⁶⁶ Elvileg feltételezhetnénk, hogy Erzsébet anyakirályné pecsétváltására akár 1273 és 1274 fordulóján is sor kerülhetett, mivel Szabó Károly ma is elfogadott nézete szerint ekkor egy újabb, ezúttal hónapokig elhúzódó viszály zárult le a kiskorú uralkodó és édesanyja párthívei között.⁶⁷ Pauler Gyula azonban – véleményünk szerint helyesen – nem látta igazolhatónak, hogy e második szembenállás valóban megtörtént.⁶⁸ Egy 1274. január 23-án kelt oklevelében az uralkodó valóban említést tesz arról, hogy kibékült az anyakirálynéval: az Erzsébettel kötött megállapodás értelmében a király visszaadta a konfliktus idején anyjához pártolt Kemény fia Lőrinc Vág folyó melletti birtokát.⁶⁹ Az sajnos nem derül ki a dokumentumból, hogy a megbékélésre mikor került sor; mivel azonban Kemény fia Lőrincet a nádori méltóság birtokosaként az anyakirályné 1273 májusi hatalomátvételi kísérletének vezéralakjai között találjuk,⁷⁰ így kézenfekvőnek tűnik, hogy az 1274-es oklevél a fél évvel korábbi eseményekre utal vissza: IV. László

ekkor foszthatta meg a Vág menti Újhelytől az egykori nádort, aki annak ellenére sem kapott többé kormányzati szerepet, hogy tevékenyen közreműködött anya és fia megbékélésében.

A B sziglával kiegészített első királyi kettős pecsétet egészen 1276 tavaszáig használta az uralkodó, amikor IV. László új pecsétet készíttetett. Hamarosan azonban ez utóbbin is megjelentek az ellenőrző jegyek: 1277-ben csillagot, majd holdat – erről alább még szó lesz –, egy esztendővel később pedig újabb jelet, egy I sziglát véstek fel a második kettős pecsétre.⁷¹ Az új betű 1278 elején még bizonyosan nem szerepelt a *typariumon*,⁷² ám egy június 10. előtti kelt kiadvány pecsétjén már kétségtelenül ott találjuk.⁷³ Némileg lejjebb szoríthatjuk a szigla felbukkanásának felső időhatárát, ha elfogadjuk Szentpétery Imre logikusnak tűnő megállapítását, miszerint az I betű az új királyi alkancellár, Hontpázmány nembeli János budai prépost személyével áll összefüggésben.⁷⁴ Mivel az alkancellári poszton 1278. május 8. és június 10. között állt be változás,⁷⁵ ezért az új szigla bevezetését is erre az időintervallumra tehetjük. Szentpétery véleményének elfogadását azonban megnehezíti, hogy az első oklevél, amelyen az I sziglával kiegészített kettős pecsét függ, még a korábbi alkancellár, Tamás fehérvári prépost kezéből kelt.⁷⁶ A rejtélyre az a feltevés adhat magyarázatot, hogy a diplomát még a hamarosan váci püspökké előlépő Tamás prépost hivatalviselése idején jegyezték le, ám a kancelláriai ügymenet lassúsága miatt a megpecsételésre már az új alkancellár, János idején került sor.

11. kép - IV. László második kettős pecsétje, negyedik változat (I-szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 63608.

66 HU-MNL-OL-DL 58413. (Reg. Duc. 105. sz.)

67 Szabó Károly: Kun László (1272–1290). Bp. 1886. 20–21.

68 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 307–310., 315., 545.

69 1274. január 23.: ÁÚO XII. 98.

70 Reg. Arp. II/2–3. 2362–2367. sz.

71 Az I sziglát Takács Imre vélekedésével szemben nem a csillaggal együtt véstek fel a második kettős pecsétre 1277-ben, hanem, miként Szentpétery Imre megállapította, csupán egy évvel később, 1278-ban. (Egy 1277. június 12-én kelt oklevél pecsétjén a csillag szerepel, ám az I szigla egyértelműen nem. HU-MNL-OL-DL 969.) Vö. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 138., *Szentpétery I.*: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315. Abban azonban, mint látni fogjuk, Szentpéteryvel szemben Takács Imrének van igaza, hogy a csillag és a hold nem egyszerre került a pecsétre: elsőként kétségtelenül a csillag jelent meg. Ehhez annyit tehetünk hozzá, hogy a hold csak 1277 novemberétől látható a *sigillumon*.

72 1278. (május 8. előtt): HU-MNL-OL-DL 1003. (Reg. Arp. 2854. sz.)

73 1278. (június 10. előtt): HU-MNL-OL-DL 1009. (Reg. Arp. 2862. sz.)

74 *Szentpétery I.*: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315.

75 Archontológia 1000–1301, 112.

76 1278. (május 8. előtt): HU-MNL-OL-DL 1003. (Reg. Arp. 2854. sz.)

12. kép - IV. László második kettőspeccétje, negyedik változat (I-szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 63608.

Az I szigla megjelenése azért sem magyarázható mással, mint az alkancellári poszton beállt változással, mivel 1278 első felében nem történt olyan kormányzati átrendeződés, amely a pecséten eszközölt módosítást előidézhette volna. Nem mintha az év első hónapjai ne lettek volna – szokás szerint – válságosak: a király nem csak nyugaton és délen nézett szembe a felemelkedő tartományurak, a Kőszegiek és a Babonícok felkelésével, hanem keleten is, ahol a Geregyék ellenállását kellett megtörnie. IV. László legalább az utóbbi fronton komoly sikert könyvelhetett el: a Geregyék fészkének, Adorján várának sikeres ostromával sikerült felszámolnia a formálódó bihari tartományurasságot. Az ifjú király a Váradra összehívott, májusban vagy júniusban tartott *generalis congregatió*n mutathatta meg, hogy a keleti országrészben immár ő az egyedüli úr.⁷⁷ Mivel IV. László 1277. évi nagykorúvá válása – a királyi hatalom fokozatos megerősödésének nyitánya – óta nem történt olyan belpolitikai esemény, amely a *typarium* újabb módosítását indokolhatta volna, így a változást vélhetően nem közvetlen politikai okok, hanem az említett alkancellárváltás idézte elő.

Bár a IV. László pecsétjeire vonatkozó irodalomban tudomásom szerint nincs nyoma, az uralkodó második kettőspeccétjén további két változtatás is megfigyelhető. 1279 folyamán egy A betűre emlékeztető szigla tűnik fel a pecsét előlapján látható trónus heraldikai jobb oldalán és a hátlapi kettőskeresztes pajzs heraldikai jobb oldalán.⁷⁸ Ha valóban egy A sziglaról van szó, akkor az új jegyet joggal hozhatjuk összefüggésbe Acho, vagy – ahogy később emlegették – Écs mester vélhetően decemberben kezdődő alkancellárságával. Acho az egyetlen olyan alkancellár volt a 13. században, aki semmiféle egyházi javadalmat nem élvezett, s a megszokottól eltérően nem emelkedett a főpapok közé sem. Mivel felbukkanása éppen arra az időre tehető, amikor a Fülöp pápai legátussal szakító uralkodó a bizalmát élvező kunok közé vonult vissza, kormányzatát pedig úgy alakította át, hogy a legátussal szembeni határozott

77 *Zsoldos Attila*: Adorján három ostroma. Oligarchák a Tiszántúlon a 13–14. század fordulóján. Nagyvárad 2019. (Tanulmányok Biharország történetéből 6.) 38–44.

78 A jel 1279 elején még hiányzik (HU-MNL-OL-DL 1030., Reg. Arp. II/2–3. 2937. sz.), az év decemberében azonban már ott találjuk IV. László kettőspeccétjén (HU-MNL-OL-DL 85215., Reg. Arp. II/2–3. 3019. sz.).

fellépését környezete ne gátolhassa,⁷⁹ ezért feltételezhető, hogy Acho kinevezése – Tétény nembeli Péter szlavón bánéhoz hasonlóan – IV. László személyes szándékait tükrözte. Jó okkal gondolhatjuk, hogy Acho javadalomszerzését maga Fülöp fermói püspök akadályozta meg, aki máskor sem bánt kesztyűs kézzel azokkal a klerikusokkal, akik a legátus és magyar király párharca idején kitartottak IV. László mellett.⁸⁰

13. kép - IV. László második kettőspeccétje, ötödik változat (A-szigla?), előlap, HU-MNL-OL-DL 63614.

14. kép - IV. László második kettőspeccétje, ötödik változat (A-szigla?), hátlap, HU-MNL-OL-DL 63614.

Acho alkancellár a következő év nyarán lezajlott kormányzati átalakítás miatt távozni kényszerült az uralkodó mellől. A változások előzménye Fülöp pápai legátus és IV. László március eleji kibékülése volt, amelyre azután került sor, hogy a Szent-*szék* követe és a magyar király kiszabadult a rabságból: mint közismert, Fülöp fermói püspököt korábban maga László adta a kunok kezére, s az ezt követő felháborodás ürügyén bárói hamarosan az uralkodót is foglyul ejtették. A királlyal szembe szálló főúri csoport élén a korábbi vélekedésekkel szemben valószínűleg nem Aba nembeli Finta erdélyi vajda, hanem Csák Máté nádor, a királyi kormányzat első embere állt.⁸¹ Zsoldos

79 *Zsoldos Attila*: Téténytől a Hód-tóig. Az 1279 és 1282 közötti évek politikátörténetének vázlatja. *Történelmi Szemle* 39. (1997) 85.

80 *Annales Sancti Rudperti Salisburgenses (Chronicon Salisburgense* néven). Ed. Wilhelm Wattenbach. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores* (a továbbiakban: MGH SS) IX. 805–806., *Pauler Gy.*: A magyar nemzet története i. m. II. 367–368.

81 *Zsoldos A.*: Téténytől a Hód-tóig i. m. 84–85.

Attila véleménye szerint a tél végén sarokba szorított uralkodó csak nyáron jutott valamivel több mozgástérhez; július 19. után leváltotta az év elején ellene forduló nádort, s csupán ekkoriban nevezte ki utódát, Aba nembeli Fintát.⁸²

A személycseréken végigtekintve azonban kijelenthető, hogy IV. László mozgástere továbbra sem volt különösebben tágas; olyannyira nem, hogy valójában az is megkérdőjelezhető, hogy mennyiben beszélhetünk a király önálló akaratának érvényesüléséről. Az uralkodó először is kénytelen volt belenyugodni szlavón bánja, az előző év végén kormányzati pozícióba emelt Tétény nembeli Péter leváltásába: a báni cím most ismét a király régi ellenfelei, a Kőszegiek kezébe került.⁸³ Mint láttuk, távozott az alkancellár, a Péter bánnal egy időben feltűnő Acho is. Mivel Acho 1280. augusztus 1.⁸⁴ és augusztus 17.⁸⁵ között vesztette el hivatalát, ezért a kormányzati változás is e két időpont közé tehetjük. Acho alkancellár utóda Bot fia Bertalan egri prépost lett, aki unokatestvérével, az erdélyi vajdává kinevezett Tekes fia Istvánnal együtt feltételezhetően az Abák pártfogását élvezte.⁸⁶ Az új kormányzat összetétele arra utal, hogy a szereplők kiválasztásakor nem a király, hanem sokkal inkább az új nádor, Aba nembeli Finta mondta ki a végső szót; ennél fogva erősen kétséges, hogy a politikai változás elindítója valóban IV. László volt-e. Az átalakítás hátterében alighanem az ismét megerősödő bárói pártok 1277 előtt szokásos vetélkedését kell látnunk.

A következő év elején IV. László és nádora között szakításra került sor, amely beháborúba sodorta az országot, Achónak azonban alkalmat teremtett arra, hogy Aba Finta kormányzatának leváltása után ismét elfoglalja az alkancellári pozíciót. 1281. április 15-én már ismét IV. László kormányzatának tagja volt, ahonnan 1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között tűnik el végleg.⁸⁷ Körülbelül ebben az időben – 1281. szeptember 19.⁸⁸ és 1282. július 9.⁸⁹ között – került sor a kettőspeccet utolsó, meglehetősen rejtélyes módosítására. A korábbi gyakorlattól eltérően ezúttal nem az történt, hogy újabb jelet véstek fel a *sigillum* elő- és hátlapjára. A királyi ötvös helyett átvéste, illetve kiegészítette a legutoljára elhelyezett szíglát. Egy 1282-ben, még szeptember 3. előtt kelt oklevél pecsétjének hátlapján az átvésett jel különösen jól kivehető, s megengedhető, hogy egy A-ból B-vé alakított szíglával van dolgunk,⁹⁰ ami azért nem lenne meglepő, mivel Acho alkancellár utódja ezúttal is Bot fia Bertalan lett. Az átvésett jegy *előlapi* változata azonban ellentmond a fenti lehetőségnek, mivel aligha magyarázható B betűként; ehelyett megkockáztathatónak tűnik, hogy a rejtélyes jel megfejtéséhez nem a latin, hanem az arab ábécé ismerete fogja megadni a kulcsot.⁹¹

82 Archontológia 1000–1301, 21–22.

83 Uo. 47.

84 Reg. Arp. II/2–3. 3057. sz.

85 Reg. Arp. II/2–3. 3064. sz.

86 Zsoldos A.: Téténytől a Hód-tóig i. m. 86. Rokonságukra ld. Engel P.:

Középkori magyar genealógia i. m. Tekes rokonsága I. tábla: Tornai, Ládi.

87 Archontológia 1000–1301, 112.

88 HU-MNL-OL-DL 63614. (Reg. Arp. II/2–3. 3118. sz.)

89 HU-MNL-OL-DL 38955. (Reg. Arp. II/2–3. 3146. sz.)

90 HU-MNL-OL-DL 1128. (Reg. Arp. II/2–3. 3164. sz.)

91 1283. szeptember 3. után: HU-MNL-OL-DL 63615. (Reg. Arp. II/2–3. 3173. sz.)

15. kép - IV. László második kettőspeccétje, hatodik változat, előlap, HU-MNL-OL-DL 63615.

16. kép - IV. László második kettőspeccétje, hatodik változat, hátlap, HU-MNL-OL-DL 1128.

Fentebb már utaltunk III. András kettőspeccétjére, ahol IV. László pecsétjeihez hasonlóan nem csak a nap és a félhold, hanem betűk is felbukkannak. E szíglák alighanem ugyancsak egy-egy új alkancellár hivatalba lépéséhez köthetők. 1298. február 17. és március 29. között az esztergomi érsekké választott Bicske nembeli Gergelyt Antal csanádi püspök váltotta fel az alkancellári pozícióban.⁹² Ezt a változást jelzi az uralkodói kettőspeccéten feltűnő A szíglá, amely minden bizonnyal Antal püspökre utal.⁹³ III. András kettőspeccétjének létezik egy harmadik változata is: valamikor 1299 januárja és 1300. május 25. között egy újabb A betűt véstek a pecsétre,⁹⁴ amely vélhetően ugyancsak az alkancellári posztra visszatérő Antal püspökhöz köthető.⁹⁵

92 Archontológia 1000–1301, 113.

93 Első megjelenése 1298. március 29. (HU-MNL-OL-DL 1497., Reg. Arp. 4176. sz.), utoljára pedig 1299-ben, július 5. előtt találkozunk vele. (HU-MNL-OL-DL 1515., Reg. Arp. 4246. sz.)

94 E változat egyetlen fennmaradt lenyomata 1300. május 25-éről származik. (HU-MNL-OL-DL 1488., Reg. Arp. 4304. sz.)

95 Archontológia 1000–1301, 113.

17. kép - III. András kettőspecsétje, harmadik változat (A szigla), előlap, HU-MNL-OL-DL 1497.

18. kép - III. András kettőspecsétje, harmadik változat (A szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 1515.

19. kép - III. András kettőspecsétje, negyedik változat (AA szigla), hátlap, HU-MNL-OL-DL 1488.

IV. (Kun) László első pecsétújítása

Bevezetőnkben II. András 1229. és 1235. évi pecsétújításai kapcsán már szó esett arról, hogy az Árpád-házi uralkodók pecsétváltásait nem tudjuk minden esetben egyértelműen konkrét politikai fordulatokkal összekapcsolni. Azt is

láthattuk azonban, hogy IV. László 1286. és 1288. évi pecsétújításai esetében – a pecsétváltások gyakorisága és az azokról hírt adó oklevelek szövege alapján – jó okkal feltételezhető, hogy az új pecsétnyomó elkészítését politikai változások motiválták. Van tehát lehetőségünk arra is, hogy IV. László első, 1276. évi pecsétújítását is efféle indokokkal, nevezetesen azokkal a viharos eseményekkel hozzuk összefüggésbe, amelyek révén a területi magánhatalmát építgető Gutkeled-Kőszegi párt közel egy évre felülkerekedett riválisain, a koronához hű Csákokon és szövetségeseiken. Bár a fennmaradt diplomák szövege nem utal a régi *typarium* elhagyásának okaira, a különösen pontosan datálható pecsétújítás (1276. május 15. és 17. között)⁹⁶ a kronológiai egybeesés miatt valóban kapcsolatban állhat az említett kormányváltással. Lássuk tehát, hogy mit tudunk a Csák nembeli Péter vezette kormány bukásának időpontjáról!

Solymosi László az 1276. június 21. körüli napokra keltezte a kormányzat cseréjét,⁹⁷ mégpedig alighanem két okból. Az első körülmény a hatalomátvétel felső időhatárát érinti: az új vezérkar kulcsfigurája, Kőszegi Miklós június 23-án jelenik meg először soproni ispánként – a tisztséget azelőtt Csák nembeli Péter nádor viselte.⁹⁸ Az uralkodó július 8-án Pétert már egykori (*tunc*) nádorként emlegeti, Kőszegi Miklós 1276. augusztus 9-től tűnik fel ezen a poszton.⁹⁹ A másik körülményt egy a dátumformulánál kiszakadt, ám S. Kiss Erzsébet által meggyőző érvekkel 1276. június 21-re datált¹⁰⁰ oklevél szolgáltatja, amelyet az uralkodó egy Budára összehívott *communis congregatio* alkalmával bocsátott ki.¹⁰¹ A dokumentum S. Kiss által javasolt keltezése azonban Solymosi Lászlón kívül nem nyert elfogadást,¹⁰² így röviden ki kell térnünk az iratra, nem utolsó sorban azért, mert az 1276. évi datálás újabb érveléssel támogatható.

IV. László szóban forgó oklevelének kedvezményezettje Nádasd nembeli Csapó fia András, királyi fegyvernökispán, tárgya pedig Gutkeled nembeli Amadé fia Amadé *Gogan* nevű birtoka volt. Mivel Amadé kirabolta és lerombolta Csapó fia András két Vas megyei faluját, így a kárvallott most – kárpótlás gyanánt – az Amadétól elkobzott *Gogant* kapta adományul az uralkodótól. A dokumentumot kétségtelenül Budán, egy *communis congregatio* idején jegyezték le, ám a szakadás miatt az esztendőből csak az utolsó *sexto* látható,¹⁰³ így az oklevél csak 1276-ban vagy 1286-ban kelhetett, mégpedig a Keresztelő Szent János ünnepe előtti vasárnapon. Borsa Iván

96 *Szentpétery I.*: IV. László pecsétváltásai i. m. 313–314.

97 *Kronológia I.* 171.

98 *Archontológia 1000–1301*, 199.

99 *Uo.*, 21.

100 *S. Kiss Erzsébet*: A királyi generális kongregáció kialakulásának történetéhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* 39. (1971) 24–28.

101 12[7]6: *Urkundenbuch des Burgenlandes und der angrenzenden Gebiete der Komitate Wieselburg, Ödenburg und Eisenburg. I–V. Hrsg. Hans Wagner, Irmtraut Lindeck-Pozza, Leonhart Prickler. Wien–Graz–Köln 1955–1999. (a továbbiakban: UB) II. 199–200. (Borsa Iván nyomán 1286-i dátummal ld. *Reg. Arp. II/2–3.* 3407. sz.)*

102 *Vö. Kádár Tamás*: IV. László király itineráriuma. (1264–[1272]–1290) *Fons*, 23 (2016) 47., *Archontológia 1000–1301*, 242.

103 *Vö. az eredetivel*: HU-MNL-OL-DL 91127.

az utóbbi esztendőt részesítette előnyben, mivel 1286 júniusában kétségtelenül sor került efféle gyűlésre, és bár a *congregatio* fő helyszíne nem Buda, hanem a Rákos mező volt, a király 1286. június 18-án Budán is adott ki oklevelet. Figyelemreméltó, hogy ezúttal IV. László éppen Amadé fia Amadé özvegye és árvái *javára* rendelkezett, megerősítve az elhunyt részére tett korábbi adományait.¹⁰⁴

Az 1276-ban vagy 1286-ban kelt sérült oklevélnek azonban – miként S. Kiss Erzsébet felhívta rá a figyelmet – van egy párja is, jóllehet ez nem tartalmazza a kiadás évét, csupán a napját, amely ugyancsak a Szent János-napot megelőző vasárnap.¹⁰⁵ A kedvezményezett szintén Csapó fia András királyi fegyvernökispán, a királyi intézkedést pedig ugyancsak egy *communis congregatió*n lefolytatott vizsgálat előzte meg. A panasz hasonló az Amadénak felrótt sérelmekhez: a király ezúttal a Páh falu elpusztítása miatt elszenvedett károk enyhítése miatt adományozza Csapó fia Andrásnak a tettesek birtokait. Mivel még a bevezető sorok is megegyeznek,¹⁰⁶ így nehéz lenne nem igazat adni S. Kiss Erzsébetnek, aki úgy vélte, hogy a két dokumentumot egy és ugyanazon napon állították ki. Mivel a második oklevél szövege IV. László 1283. évi átírásában maradt fenn, így az oklevélpár nem kelhetett 1286-ban, hanem csakis 1276-ban, mégpedig június 21-én. Mind ezt egy további érveléssel is megerősíthetjük: a Páh falut feldúló elkövetők – mint később kiderült, hiábavaló – perbeidőzésében Pécs nembeli Márk fia Gergely somogyi ispánnak is jutott szerep, aki 1275-ben és 1276–1277-ben, a Gutkeled-Kőszegi kormányzatok idején állt Somogy megye élén, ám ezután több mint egy évtizedre eltűnik az országos politikából.¹⁰⁷

Kétségtelen tehát, hogy 1276. június 21. táján valóban tartottak *communis congregatió*t Budán. A kérdés csupán annyi, hogy vajon valóban ekkor, Szent János ünnepe körül kerekedett-e felül a Gutkeled-Kőszegi párt a korábbi kormányzaton. S. Kiss Erzsébet úgy vélte, hogy az Amadé fia Amadé elmarasztaló királyi döntés idején még a Csák nembeli Péter nádor vezette csoport volt hatalmon, hiszen Amadé a Gutkeled nemzetség tagja volt, a királyt egykor fogságba ejtő hírhedt Joachim atyjafia, s így joggal várhatnánk, hogy megbüntetése befolyásos rokonainak hála ne kerüljön napirendre.¹⁰⁸ Úgy tűnik azonban, hogy 1275 telén Amadé fia Amadé kiegyezett a Csák-kormányzattal: előbb Lendva várát kapta adományként IV. Lászlótól (december 10.),¹⁰⁹ majd valamikor 1276 első felében zalai ispánként – Rátót nembeli Balduin utódjaként – tűnik fel egy királyi oklevél méltóságsorában.¹¹⁰ Ugyanekkor egy másik nyugat-magyarországi megye, Vas élén is változás

történt: Héder nembeli Herrandot Ják nembeli Csepán váltotta fel a megye ispáni székében.¹¹¹ Ebben az évben ez már a második személyi változás volt a Csák nembeli Péter vezette kormányzatban: január 9. és március 8. között Kán nembeli László erdélyi vajda tűnt el a porondról (véltetően elhunyt);¹¹² utódja, Csák nembeli Ugrin az országbírószágot Mojs fia Mojs somogyi ispánnak adta át.¹¹³ A vasi és zalai ispánok ezt követő cseréjét aligha lehet mással magyarázni, mint az alább még előkerülő, 1276 első hónapjaiban lezajlott dunántúli hadjáratral; Péter nádor véltetően azért döntött Herrand és Balduin leváltása mellett, mivel a hadműveletek színterén illetékes, a Gukeled-Kőszegi párt és a királyhű csoport között öröklődő ispánok hűsége valamilyen okból megkérdőjeleződött. Az új zalai ispán, a Lendva várával lekenyerezett Amadé fia Amadé azonban bizonyára jó okkal találtatott érdemesnek a nádor bizalmára; ezért is gondolhatjuk, hogy 1276. június 21-ei megbüntetése már az ellenzék felülkerekedése után következett be.

Mint emlékeztetünk, a június 21. körül megrendezett budai gyűlést Solymosi László egyidejűnek tartja a kormányzati változásokkal.¹¹⁴ A két esemény egybeesése azonban korántsem szükségszerű. A hatalomátvétel felső időhatára, mint említettük, 1276. június 23.,¹¹⁵ a *terminus post quem*ről azonban még nem esett szó. 1276. március 25-én Mojs fia Mojs országbíró, V. István egykori nádora, a koronához hű tekintélyes bárók egyike még Budán intézkedett,¹¹⁶ augusztus 9-én azonban már Móric állt a méltóság élén.¹¹⁷ A cserék tehát kétségtelenül március 25. és június 23. között történtek, éppen abban az időszakban, amikor IV. László – feltételezésünk szerint az irányítást magához ragadó főúri csoport kényszerének hatása alatt – új kettőspecsétet vésetett. A régi pecsétnyomót május 15-én használták utoljára,¹¹⁸ utóda lenyomatai május 17-től kezdve függenek a királyi kiadványokon.¹¹⁹ Ha a pecsétváltás valóban kormányzati változás következménye volt, akkor a Gutkeled-Kőszegi-párt hatalomátvételét 1276. május elejére datálhatnánk.

Nagyon valószínű azonban, hogy a *typarium* cseréjét még ennél is korábban elhatározták, és így arra is lehetőség nyílik,

111 Uo., 225.

112 Uo., 39. A március 8-ai adat az archontológiában nem szerepel: 1276: HO VI. 217–219.

113 Archontológia 1000–1301, 33., 1276: HO VI. 217–219.

114 Kronológia I. 171.

115 Archontológia 1000–1301, 199.

116 1276: HO VI. 215–217. Az adat nem szerepel az Árpád-kori archontológiában ld. Archontológia 1000–1301, 33, 194. Mojs országbíró 1276 márciusából származó okleveleinek kelethelyét Szócs Tibor Budmér várával azonosítja, ám a március 8-án kelt dokumentum eredetijében kétségtelenül Buda vára (*in castro Budensi*) áll: HU-MNL-OL-DL 30579. A március 25-ei oklevél dátumformulájában feltűnő *in castro* után egy rövidített helynév látható. Az első három betű (*Bud*) után következő karakter azonban nem csak *m*-ként, hanem *ni*-ként is értelmezhető, s így alighanem itt is *in castro Bud(e)n(s)i* áll. HU-MNL-OL-DF 276736. Vö. Az Árpád-kori országbírók, udvarbírók és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Összeállította Szócs Tibor. Bp. 2020. (A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának Kiadványai II. Forráskiadványok 58.) 139–140. sz.

117 Archontológia 1000–1301, 33.

118 HU-MNL-OL-DL 40131. (Reg. Arp. II/2-3. 2702. sz.)

119 HU-MNL-OL-DL 58419. (Reg. Arp. II/2-3. 2703. sz.)

104 1286: ÁÜO IX. 443.

105 1276: ÁÜO IX. 353. Wenzel az átíró oklevél alapján 1283-ra datálta az oklevelet, már Borsa Iván is észrevette azonban, hogy a dokumentumnak korábban kellett kelnie ld. Reg. Arp. II/2–3. 3225. sz.

106 „Nos Ladislaus Dei gratia rex Ungarie significamus tenore presentium universis, quod in communi congregatione baronum et nobilium regni nostri, nobis cum eisdem baronibus sedentibus Andreas filius Chopou comes armigerorum nostrorum surgens in medium proposuit eo modo, quod...” UB II. 199., ÁÜO IX. 353.

107 Archontológia 1000–1301, 194.

108 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 26.

109 1275: ÁÜO XII. 143–144.

110 Archontológia 1000–1301, 233.

hogy a „királyhűek” bukását még május idusánál is korábbra helyezzük. Az uralkodó Szent László sírjánál, Váradon töltötte 1276 Húsvétját (április 5.).¹²⁰ Az ünnepi szentmise után IV. László adományt tett a váradi székesegyház javára.¹²¹ Az adományt egyelőre nem foglalták privilegialis oklevélbe, mivel még nem készült el a király új *bullája*, amellyel ünnepélyesen megpecsételte volna azt. Az erről hírt adó dokumentum szövege a bennünket érdeklő helyen töredékes, így elképzelhető, hogy az oklevélben valójában IV. László tervezett, ám vélhetően soha el nem készült aranybullájáról van szó; mivel azonban az uralkodó egy hónappal később ténylegesen lecsérlette kettőspecsétjét, így igaza lehet Borsa Ivánnak, aki szerint ezen a helyen a *sigillum duplexet* kell értenünk a *bullá* kifejezés alatt,¹²² amely középkori latinságunkban nemcsak fém-, hanem viaszpecsétet is jelölhetett.¹²³ Az érvelést némileg gyengíti, hogy a régi kettőspecsét még több mint egy hónappal Húsvét után, május 15-én is az uralkodó keze ügyében volt; ha azonban a pecsétváltás folyamata a váradi adomány idején már valóban megkezdődött, akkor a kormányváltás időpontja 1276. március 25. és április 5. közé lenne szűkíthető.

A pecsétújítás tényén kívül létezik egy másik körülmény is, amelynek nyomán indokoltan keltezhetjük a kormányváltást március és április fordulójára. Az említett körülmény nem más, mint az 1275–1276 telén lezajlott dunántúli hadjárat záróakkordjának tekintett botrányos veszprémi dúlás, amelynek fő felelőse Csák nembeli Péter nádor volt. Az 1275 decemberében kezdődő katonai vállalkozás, amelyben a kamaszodó László király személyesen is részt vett, minden valószínűség szerint Péter nádor vezetésével indult meg a Kőszegiek nyugat-magyarországi territóriumára ellen.¹²⁴ 1276. január 20. előtt Zalaszegegnél ismeretlen kimenetelű csatára került sor a hűtlenek és a király serege között,¹²⁵ ám az ütközet nem vetett véget a hadjáratnak: a Kőszegiek elleni hadjárat január végén és február elején Somogyban folytatódott.¹²⁶ Hogy a következő bő hónapban mi történt, arról csak sejtéseink lehetnek. IV. László március 21-én a Csákok nemzeti monostoránál, Vérteskeresztúrnál tartózkodott, öt nappal később pedig már Budán találjuk.¹²⁷ Nem tudjuk, hogy az uralkodó miért a Csákok ősi fészken, a Vértes-hegységen átkelve közelítette meg székvárosát: meglehet, hogy Gutkeled nembeli Joachim és Geregye nembeli Pál fiai ekkor intéztek támadást a Csákok Somogy és Fejér megyei birtokai ellen,¹²⁸ s a nádor vezette királyi sereg itt, a Vértes környékén is összecsapott a lázadókkal.¹²⁹

Minden bizonnyal ezekben a napokban került sor Veszprém barbár kifosztására is. A pusztítás a források tanúsága

szerint nem ismert mértéket:¹³⁰ lehetséges, hogy Péter nádor a rivális párthoz tartozó Kőszegi Péter veszprémi püspök székvárosának kirablásával vett elégtételt a dunántúli hadjárat sikertelenségéért. Utoljára március 16-án hallunk a veszprémi hiteleshely működéséről, amikor a káptalani személyzetnek még alkalma nyílt az intézmény régi pecsétjét egy hiteleshelyi kiadványra függeszteni.¹³¹ A támadás során a mandorlaformájú pecsét elkallódott,¹³² míg az új, köralakú *sigillum* 1276. június 29-én tűnik fel először;¹³³ a veszprémi egyház pusztulása tehát kétségtelenül március 16. és június 29. között történt. Az is bizonyos, hogy Péter nádor bosszúja még a Csák-párti kormányzat idején érte el Kőszegi Péter püspök székvárosát. Egy 1281. május 3-án kelt oklevelében a király Péter nádort tette felelőssé a pusztításért (*in vastu et spolio Petri palatini*),¹³⁴ ami azonban még nem feltétlenül jelentené azt, hogy a támadás idején valóban Csák nembeli Péter töltötte be a nádori méltóságot: ő ugyanis a káptalan kifosztása után még háromszor viselte a címet – legutóbb az idézett oklevél szöveg lejegyzése előtt két héttel, 1281. április 15-én.¹³⁵ Néhány hónappal a káptalan pusztulása után azonban Erzsébet özvegy királyné egyik oklevelében azt olvassuk, hogy a dúlás idején Csák nembeli Domokos volt IV. László anyjának tárnokmestere,¹³⁶ és mivel Domokos leváltását aligha magyarázhatjuk mással, mint a Csák-párt bukásával, így kétségtelennek tűnik, hogy a Veszprém elleni támadásra még a Csák nembeli Péter vezette kormányzat idején került sor.

A fentiekből következik, hogy ha a legkésőbb május 17-én bekövetkezett, feltehetően azonban már április 5. előtt elhatározott pecsétújítás valóban kormányzati változás következménye – amint az igen valószínűnek tűnik – akkor a veszprémi egyház pusztulására a dúlás előtti utolsó ismert káptalani kiadvány kelte (március 16.) és április 5. között, vélhetően a dunántúli hadjárat végén került sor. Teljes mértékben indokoltnak tekinthető tehát az a vélemény, amely szerint a Csák-párt bukását a Veszprém elleni támadást követő felháborodás készítette elő.¹³⁷

A fenti datálással összhangban áll egy másik királyi oklevél is, amely beszámol a veszprémi káptalan végzetéről. Az említett dokumentum azonban vélhetően hamis, és a gyanút éppen a róla függő pecsét alapozza meg. IV. László 1277-ben kelt diplomájáról van szó, amelyben az uralkodó a veszprémi egyházat ért károk ellentételezésekképpen a káptalannak adományozta a Maros folyón Szalánkeménbe szállított só

120 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 18.

121 1276: CD V/2. 332–333.

122 Reg. Arp. II/2–3. 2700. sz.

123 A magyarországi középkori latinság szótára. I–VI., I. Pótkötet. Szerk. Boronkai Iván – Szovák Kornél. Bp. 1987–2017. 361.

124 A hadjáratról és forrásairól ld. Szabó K.: Kun László i. m. 35–37.

125 Reg. Arp. II/2–3. 157.

126 Erre az uralkodó tartózkodási helyeiből következtethetünk ld. Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 17–18.

127 Uo. 18.

128 1277: CD V/2. 249. (Datálásához ld. Reg. Arp. II/2–3. 2785. sz.)

129 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 322, 550.

130 A károkról szóló tudósításokra ld. Szabó K.: Kun László i. m. 36–37. A dúlásról részletesen ld. Guthheil Jenő: Az Árpád-kori Veszprém. Veszprém 1977. 224–243.

131 1276: *Kis Péter*: Kiadatlan oklevelek az Erdődy család Bécsben őrzött levéltárból (1251–1297). Levéltári Közlemények 75. (2004) 74–75.

132 Takács Imre: A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Bp. 1992. 97–98.

133 1276: HU-MNL-OL-DF 200689. (HO V. 53–54.)

134 (1281): AÜO IX. 299.

135 Archontológia 1000–1301, 21–22.

136 Guthheil Jenő: Veszprém város okmánytára. Oklevelek a veszprémi érseki és káptalani levéltárból (1002–1526). Kiadásra előkészítette Kredics László. Szerk. Hermann István. Veszprém 2007. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 18.) (a továbbiakban: Veszprém okmt.) 71.

137 Szűcs Jenő: Az utolsó Árpádok. Bp. 2002. 400.

jövedelmét.¹³⁸ A dokumentum átírása már Fejér György számára is nehézséget okozott, és a kiadás óta eltelt 150 évben a tinta szinte olvashatatlaná halványodott a hártyán. Az oklevélben azt olvassuk, hogy az 1277. évi *generalis congregatio*n Pál prépost egy inventáriumot mutatott be az uralkodónak, amely IV. László régi kettőspecsétjével (*antiquo sigillo autentico nostro*) volt megerősítve.¹³⁹ A jegyzék tanulmányozása után a királyi tanács megállapította, hogy a veszprémi egyházat több mint 50 ezer márká kár érte. A szöveg töredékessége miatt sajnos nem teljesen egyértelmű, hogy a király által hitelesített inventárium vajon a dűlás előtti állapotot rögzítette vagy a károk jegyzékét tartalmazta-e; ám mivel már 1276 végén arról értesülünk, hogy a kanonokok részletes, ugyancsak 50 ezer márkára rúgó veszteséget regisztráló kárjegyzéket mutattak be IV. László királynak,¹⁴⁰ így minden bizonnyal az utóbbiról van szó. Ha pedig valóban így volt, akkor a veszprémi dűlásnak az inventáriumot megerősítő első kettőspecsét május 16/17-ei leváltása előtt kellett lezajlania. A dokumentum egyébként azt sem hallgatja el, hogy a kanonoki zsolozsmát (*laus divina*) ekkor már több mint egy esztendeje (*ab anni citra sue viduitatis et meroris spatium*) felfüggesztették a veszprémi káptalanban, amelyre a tatárjárás óta nem volt példa.¹⁴¹ Mindez ugyancsak arra utal, hogy a kanonokokat valamikor 1276 júniusa előtt érte el a végzet, hiszen az oklevelet a jelek szerint 1277 első felében, a május végén tartott *congregatio* idején (vagy röviddel azután) állították ki.

Oklevelünknek azonban van egy komoly szépséghibája: zsinórján nem az 1277-ben használatos második, hanem az 1276 májusában már elhagyott első kettőspecsét függ.¹⁴² A dokumentum jelen formájában tehát bizonyosan nem hiteles, a *narratio*ban olvasható történeti körülmények azonban – ahol ellenőrizhetőek – azt az érzetet keltik, hogy az ott feltűnő egyéb információk is megfelelnek a valóságnak.

A Csák-párt bukásának időpontjára tett fenti javaslat elfogadását egy eddig még nem említett körülmény nehezíti meg, e nehézség azonban, mint látni fogjuk, csak látszólagos. Létezik egy levél – az Árpád-korban oly ritka *missilisek* egyike – amely alapján könnyen juthatnánk arra a következtetésre, hogy Csák nembeli Péter 1275–1276. évi nádorsága idején – Kán nembeli László eltűnése és a nyugat-dunántúli megyék ispánjainak cseréjét követően – egy harmadik személyi változásra is sor került az ország kormányzatában. A levél keltezetlen, az azonban tudható, hogy a levél szerzője, Péter nádor, soproni ispánsága mellett most Somogy és Nyitra

megye ispánjának is címzi magát.¹⁴³ Mivel Csák nembeli Péter ismereteink szerint csak 1275–1276-ban viselte a soproni ispánságot nádorként, ezért kézenfekvő volt az említett levelet ugyancsak erre az időszakra keltezni, s következésképp arra a konklúzióra jutni, hogy a nádor 1276 folyamán magához vonta a nyitrai és a somogyi ispánságokat.¹⁴⁴ Mivel 1275. december 4. és 1276. március 25. között bizonyosan Mojs fia Mojs országbíró viselte Somogy ispáni tisztét,¹⁴⁵ így Csák nembeli Péter csak az utóbbi dátumot követően kerülhetett a megye élére. A kormányváltásra rendelkezésre álló időintervallum azonban – amennyiben nem május 15-ét, hanem a valószínűbbnek tűnő április 5-ét tekintjük a felső időhatárnak – olyan rövid, hogy abba aligha férhetett bele még egy jelentős kormányzati változás.

A *missilis* azonban nem csak az 1276. év folyamán keletkezhetett, s így aztán az sem bizonyos, hogy Péter nádor 1276 tavaszán valóban megfosztotta Mojs országbíró a somogyi, Rosd nembeli Mihályt pedig a nyitrai ispánságtól. Pétert ugyanis 1281 első felében (április 15-én) ismét nádorként említi egy oklevél,¹⁴⁶ miközben arról mit sem tudunk, hogy 1280. szeptember 21. és 1282. augusztus 25. között kik álltak Somogy és Sopron megyék élén.¹⁴⁷ Valószínűnek tartható, hogy két közvetlen elődjéhez, Csák nembeli Mátéhoz és Aba nembeli Fintához hasonlóan a negyedik nádorságát töltő Péter is igényt tartott az említett megyékre. Ami Nyitrát illeti, 1281. április 21-én Ivánka töltötte be az ispáni tisztet,¹⁴⁸ aki – ha valóban Hontpázmány nembeli Joachim fia Ivánkáról van szó – felesége révén közel állt a Csák famíliához. Mivel Csák nembeli Péter valamikor 1281 elején foglalta el újra a nádorságot, így Péternek április 21. után lett volna alkalma Ivánkát felváltani Nyitra megye élén; mint ahogy az is elképzelhető, hogy előbb Csák nembeli Péter viselte a nyitrai ispánságot, s a nádor csak ezután delegálta a tisztséget Ivánkának.¹⁴⁹

A fentiekben láthattuk, hogy az 1276. április 5. körül meghozott, de csak május közepén valóra váltott döntés IV. (Kun) László első pecsétjének megújításáról jó okkal hozható összefüggésbe a Gutkeled-Kőszegi párt ismételt hatalomra jutásával. A Csákok bukásához tehát minden bizonnyal ténylegesen és közvetlenül hozzájárult a veszprémi egyház elpusztítása, amelyért a közvetlen utókor Csák nembeli Péter nádort tette felelőssé. A második kettőspecsét sokáig szolgálta az uralkodót – a *sigillumon* megjelenő mellékjelek azonban érzéketlenül tanúskodnak amellett, hogy a válságos esztendő még nem értek véget.

138 CD IX/7. 692–696.

139 Uo. 694. Az adománylevelet legutóbb kiadó Gutheil Jenő olvasta szerint az *antiquus* jelző itt nem a pecsétre, hanem az inventáriumra vonatkozik (*inventarium antiquum sigillo autentico [---] fidedigno iugiter communitum*). Veszprém okmt. 77. Csakhogy az oklevél eredeti példányában a kérdéses helyen inkább *antiquo* és nem *antiquum* áll. +1277: HU-MNL-OL-DF 283212.

140 Veszprém okmt. 67.

141 CD IX/7. 695; Veszprém okmt. 77.

142 Gutheil Jenő oklevélkiadásának apparátusában azt olvassuk, hogy a diplomán függő pecsét elveszett (Veszprém okmt. 78.), a DL-DF adatbázisban látható régi fekete-fehér és modern színes felvételeken azonban a pecsét jól látható. HU-MNL-OL-DF 283212.

143 Az Árpád-kori nádorok és helyetteseik okleveleinek kritikai jegyzéke. Szerk. Szócs Tibor. Bp. 2012. (A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II. Forráskiadványok 51.) (a továbbiakban: Reg. Pal.) 163.

144 Archontológia 1000–1301, 176, 194.

145 Uo., 194., 1276: HO VI. 215–217.

146 Archontológia 1000–1301, 22.

147 Uo., 195, 199.

148 Uo., 176.

149 Uo., 313., Engel P.: Középkori magyar genealógia i. m. Hontpázmány nem 7. Szegi-ág 1. tábla. Csák nembeli Péter utóda bizonyosan Héder nembeli Kőszegi János lett (1281: ÁÚO IX. 297.), ám azok a datálatlan kiadványai, amelyeket erre az évre szoktak helyezni, vélhetően János későbbi nádorságai idején keletkeztek. Reg. Pal. 228. sz., 324. sz. és 325. sz. között.

IV. László második, harmadik és negyedik pecsétújítása

A különféle szimbólumokkal és sziglákkal kiegészített második kettőspeccsétet 1285. július 18.¹⁵⁰ után teljesen új pecséttel váltotta fel az uralkodó. A harmadik kettőspeccsét *typarium*-ának csupán egyetlen, töredékes lenyomata ismeretes, amelyről sajnálatos módon még azt sem tudjuk, hogy miféle oklevélén függött egykor.¹⁵¹ Azt, hogy a töredéket a kutatás IV. Lászlóhoz köti, a király más kettőspeccsétjeihez fűződő szoros stílárius kapcsolat mellett az indokolja, hogy az uralkodó több 1286-ban kelt kiadványában arra utal, hogy országa *status*-ának megjavítása érdekében a június végén vagy július elején tartott Rákos melletti *generalis congregatio* alkalmával megújította pecsétjét.¹⁵² Mivel a következő lenyomat – a negyedik kettőspeccsét – csak 1287. január 25-én tűnik fel,¹⁵³ ezért Hegedűs István és Takács Imre az esztergomi töredéket IV. László harmadik kettőspeccsétjével azonosították,¹⁵⁴ amelyet alighanem valóban 1286. június végén kezdett el használni az uralkodó, miután a rákosi gyűlésen kénytelen volt kibékülni az egyeduralmára legnagyobb veszélyt jelentő Kőszegiekkel.¹⁵⁵

A harmadik kettőspeccsét nem volt sokáig szolgálatban: valamikor 1286 második felében vagy 1287 legelején – de még január 25. előtt – IV. László ismét új *typarium*ot vésetett.¹⁵⁶ Takács Imre a Kőszegiekkel vívott Zsitva folyó melletti csatához köti a negyedik kettőspeccsét megjelenését,¹⁵⁷ ám minden okunk megvan arra, hogy az említett lehetőséget kizárjuk. Az uralkodó 1287. március elején Pozsonyban tartózkodott, hogy onnan a hónap második felében Korponára, majd Lipótba és Szepesbe húzódjon vissza.¹⁵⁸ A felvázolt itinerárium alapján jogosan keltezték a Zsitva melletti vereséget március első heteire.¹⁵⁹ Mindez azért mond ellent a pecsétváltás és a király veresége közti kapcsolat lehetőségének, mivel a negyedik kettőspeccsét már 1287. január 25-től használatban volt. Kézenfekvőbbnek tűnik tehát az újabb pecsétváltást az uralkodó és a Kőszegiek közt 1286 őszén beállt¹⁶⁰ szakításhoz kötni.

150 HU-MNL-OL-DL 40. (Reg. Arp. 3369.)

151 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 42. sz. 140–141.

152 1286: HO VI. 317., 1286: HO VI. 319.

153 1287: Pozsony, Slovenský národný archív, Rod Pálffy IV. 10. 1. 1. (HU-MNL-OL-DF 254621.) A pecsét fotóját ld. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142. (Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.)

154 Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Kiállítási katalógus. Esztergom, 2000. 33.; Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 42. sz. 140–141.

155 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 40–42. A második kettőspeccsét Szentpétery Imre szerint még a *generalis congregatio* előtti hónapban, 1286. május 8-án is használatban volt, a bizonyítékul felhozott oklevélén (HU-MNL-OL-DL 65254.) azonban már Borsa Iván sem látott pecsétet. Reg. Arp. II/2–3. 3403. sz. Vö. Szentpétery I.: IV. László pecsétváltoztatásai i. m. 314–315.

156 1287. január 25.: Pozsony, Slovenský národný archív, Rod Pálffy IV. 10. 1. 1. (HU-MNL-OL-DF 254621.) A pecsét fotóját ld. Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142. (Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.)

157 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 140.

158 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 50.

159 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 394, 568.

160 Uo.

IV. László negyedik kettőspeccsétjével egy 1287. március 30-án kiállított diplomán találkozunk utoljára,¹⁶¹ és bizonyosan tudunk olyan 1288. évi, még szeptember előtt kelt királyi oklevélről, amelyen már az utolsó, ötödik kettőspeccsét függ.¹⁶² Sajnos a királyi kancellária mind ritkábban felbukkanó kiadványain függő pecsétek még a korábbiaknál is kevesebb támpontot adnak az utolsó pecsétváltás idejének meghatározásához. Az ötödik *typarium* lenyomatát mindenestre megtaláljuk egy évi dátumot nélkülöző, korábban 1287. április 20-ra keltezett,¹⁶³ de Kádár Tamás által meggyőzően 1288. április 11-re datált oklevélén is.¹⁶⁴ Kádár Tamás érvelésében éppen az ötödik kettőspeccsét megjelenése volt a döntő momentum; az új pecsét bevezetéséről ugyanis 1288. évi királyi oklevelek adnak hírt – köztük egy szeptember előtt kiadott diploma –, amelyek arról tudósítanak, hogy a király új pecsétet vésetett, illetve saját kezével törte össze korábbi kettőspeccsétje *typariumát*.¹⁶⁵ 1287. március 30. és 1288. szeptembere között az uralkodó leginkább akkor kényszerülhetett arra, hogy megsemmisítse szuverenitása korábbi szimbólumát, a negyedik kettőspeccsétet, amikor fogságából kiszabadulva az 1288. március 21. előtti napokban színleg kibékült Lodomer esztergomi érsekkel.¹⁶⁶ Könnyen lehet, hogy a *typarium* összetörésének látványos gesztusára valóban a király ünnepélyes esztergomi fogadkozásaival egy időben került sor.

A nap és a hold az Árpádok pecsétjein

A 13. századi magyar királyok pecsétjein három ízben is feltűnik a nap és a holdsarló univerzális jelképpárosa. Az égitesteket ábrázoló mellékjegyek II. András aranypecsétjén és második nagypecsétjén állnak előttünk a legszebben kidolgozott formában, de megtaláljuk őket IV. László második kettőspeccsétjén és III. András kettőspeccsétjén is. Ha az uralkodói *typarium*okon ritkán bukkannak is fel, a kozmikus szimbólumok gyakran megjelennek a 13. századi Európa szfragisztikai emlékein, különösen az egyháznagyok, egyházi testületek, vagy éppen a városok pecsétjein.

A nap és a hold ősi szimbólumok, amelyek az uralkodói jelvényeken a kozmoszt jelképezik, azaz az uralom egyetemességére és isteni jellegére utalnak. Róma császárai előszeretettel láttatták magukat a keleti eredetű motívumok társaságában, amelyek a kereszténység térnyerése után a császári ikonográfia más elemeivel együtt a Krisztus-ábrázolásokon

161 HU-MNL-OL-DL 84675. (Reg. Arp. II/2–3. 3440. sz.)

162 HU-MNL-OL-DL 1229. (Reg. Arp. II/2–3. 3503. sz.)

163 Reg. Arp. II/2–3. 3445. sz.

164 Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 51.

165 1288: CD V/3. 397., 1288: CD V/3. 400., 1288: CD V/3. 411–412., 1288: CD VII/5. 474. Egy Borsa Iván által 1287-re keltezett dokumentumról (Reg. Arp. II/2–3. 3456. sz.) hasonló érvek alapján feltételezi Kádár Tamás, hogy 1288. augusztus 3-án kelt. Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 52–53.

166 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 144.; Karácsonyi János: A mérges vipera és az antimoniális. Korkép Kun László király idejéből. Századok 44. (1910) 13–16.

köszönnek vissza.¹⁶⁷ A világegyetem fölötti uralmat kifejező *pantokrator*-ikonográfia szemléletes példája a magyar Szentkorona felső részén, a latin kereszt alatt látható zománckép, ahol Krisztus jobbján napot, balján pedig csillagos égbolt előtt fénylő félholdat találunk. Nem teljesen váratlan tehát, hogy a szóban forgó jelképek a latin Európa fejedelmeinek pecsétjein is feltűnnek, a napot és a holdat azonban, mint említettük, a 13. századi egyháznagyok és egyházi testületek, majd a városok pecsétjeire is gyakran rávésték. Bár történt olyan kísérlet, amely átfogóan érvényes magyarázatot kívánt adni a szimbólumok feltűnésére,¹⁶⁸ valószínűnek tűnik, hogy az uralkodói pecsétteken a 12–13. század fordulóján rövid időre Európa-szerte divatossá váló kozmikus szimbólumok felvétele mögött más megfontolások húzódtak meg, mint például a káptalanok pecsétjei esetében.

Közismert, hogy I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király pecsétje volt az első európai királyi pecsét, amelyen az említett égitestek feltűnnek.¹⁶⁹ Richárd első kettőspeccsétjének előlapján az uralkodó vállal felett egy-egy fekvő holdsarlót látunk, szárvaik között csillaggal.¹⁷⁰ A második, 1198-ban bevezetett pecsét előlapján a királyalak jobbra felett ismét holdsarló – ezúttal csillag nélkül –, míg a másik oldalon ragyogó napkorong tűnik fel.¹⁷¹ Richárd unokaöccse, az Angliában nevelkedett Braunschweigi Ottó, 1209. évi császárrá koronázásakor ugyancsak napot és holdat vésetett fel új császári pecsétjére, de megtaláljuk a szimbólumokat a kiskorú II. Frigyes szicíliai királyi pecsétjén is (1199-től).¹⁷² IV. Ottó döntését a német történetírás politikai teológiai okokkal hozta összefüggésbe, s a pápaság és a császárság közti konfliktus keretében kísérelte meg értelmezni. III. Ince pápa tette híressé azt a már korábban is ismert példázatot, amely a *sacerdotium* és a *regnum* viszonyát a nap és a hold kettőséhez hasonlította: a királyi hatalom a pápától nyeri el méltósága fényét, miként a hold, amely csupán akkor ragyog, amikor a nap megvilágítja.¹⁷³ 1804-ben

167 *Wolfgang Weber*: Das Sonne-Mond-Gleichnis in der mittelalterlichen Auseinandersetzung zwischen Sacerdotium und Regnum. In: *Rechtsgeschichte als Kulturgeschichte. Festschrift für Adalbert Erler zum 70. Geburtstag*. Aalen, 1976. 150–151. – A szimbólumok középkori megjelenésére számos példát hoz: *Waldemar Deonna*: Les crucifix de la vallée de Saas (Valais): Sol et Luna, histoire d'un thème iconographique. II. *Revue de l'histoire des religions* 133. (1947) 49–102.

168 *Johann Gabriel Reuter*: Sonne, Mond und Sterne auf Siegeln und Münzen des Mittelalters: was sie bedeuten? Nürnberg 1804. 45–67.

169 *Weber, W.*: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 151.

170 Reprodukcióját ld. a Franciaországban fennmaradt pecsétek adatbázisában <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/21894> (letöltés 2021. január 4.)

171 <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/21907> (letöltés 2021. január 4.)

172 *Weber, W.*: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 152. IV. Ottó pecsétjéhez ld. *Rainer Kahmitz*: Kaiser Otto IV. (1209–1218) Wachssiegel an Urkunde. In: *Die Zeit der Staufer. Geschichte – Kunst – Kultur*. I. Katalog der Ausstellung. Hg. Reiner Hausscherr. Stuttgart 1977. 27–28. II. Frigyes pecsétjéhez lásd Uo. 29–30.

173 „Porro sicut luna lumen suum a sole sortitur, que re vera minor est illo quantitate simul et qualitate, situ pariter et effectum: sic regalis potestas ab auctoritate pontificali sue sortitur dignitatis splendorem; cuius conspectui quanto magis inheret, tanto maiori lumine decoratur; et quo plus ab eius elongatur aspectu, eo plus deficit in splendore.” *Patrologiae cursus completus, series latina*. I–CCXXI. Ed. Jacques-Paul Migne. Paris 1841–1864. CCCIV. col 377.

megjelent munkájában Johann Georg Reuter azon a véleményen volt, hogy a két égitest a III. Ince által kifejtett álláspont szellemében került fel a 13. századi pecsétkekre, s ezért vésték fel az 1209. október 4-én Rómában császárrá koronázott IV. Ottó új császári kettőspeccsétjére is, aki már a Sváb Fülöppel folytatott trónviszály idején is a pápa támogatását élvezte.¹⁷⁴ Jó másfél évszázaddal később – noha a kiinduló pont azonos volt – homlokegyenest ellenkező magyarázat született IV. Ottó pecsétjének ikonográfiáját illetően: Wolfgang Weber szerint a III. Incével 1210-ben szembeforduló Ottó császár éppen a pápai igények ellenében vésette fel az univerzális jelképeket, amelyek azt voltak hivatottak jelezni, hogy a császári hatalom nem a Szentatyától, hanem közvetlenül Istentől származik.¹⁷⁵

Az utóbbi megoldási kísérlet gyengéje, hogy csak IV. Ottó pecsétjére összpontosít, s nem ad választ arra a kérdésre, hogy hogyan kerültek a jelképek Oroszlánszívű Richárd, a III. Ince támogatását élvező ifjú II. Frigyes vagy éppen II. András pecsétjeire. Az kétségtelen, hogy az angol uralkodó különösen közel érezte a szívéhez a jelképpárost, hiszen keresztes hadjárata idején szívesen mutatkozott ezüst félholdakkal és napokkal díszített ruhában.¹⁷⁶ Az is igaz, hogy a fogyó hold és a nap kedvelt szimbólumoknak számítottak a keresztes államokban: a tripoliszi grófok érméin – mint ahogy az azonos dinasztiahoz tartozó toulouse-i grófok pecsétjein¹⁷⁷ is – gyakran tűnik fel a két égitest.¹⁷⁸ 1163 után találkozhatunk velük az antiochiai fejedelmek pénzein is, amelyek vélhetően a jó minőségű tripoliszi érmék utánezatai.¹⁷⁹ A fentiek alapján ugyan nehéz lenne teljességgel bizonyítottan tekinteni, ám mégis érdemes

174 *Reuter, J. G.*: Sonne, Mond und Sterne i. m. 45–67.

175 *Weber, W.*: Das Sonne-Mond-Gleichnis i. m. 160. Lásd még *Bernad Ulrich Hucker*: Kasier Otto IV. Hannover 1990. (*Monumenta Germaniae Historica, Schriften* 34.) 120–121. IV. Ottó esetében Claudia Lydorf is Weber nézetét követi, ám a II. Frigyes pecsétjén 1199-től feltűnő égitesteket Reuterhez hasonlóan a pápaság és a Szicíliai Királyság közötti jó viszonytal magyarázza. *Claudia Lydorf*: Sonne, Mond und Sterne. Beobachtungen zur westeuropäischen Herrschersiegeln um 1200. *Signa Iuris* 12. (2013) 130–133.

176 „Erat itaque ex roseo samito tunica pallioque vestitus lineariter destinetis lunulis semicircularis, argenteo solido candentibus, orbibus tanquam solaris schematis densissime localiter micantibus.” *Itinerarium peregrinorum et gesta regis Ricardi auctore, ut videtur, Ricardo, canonico Sanctae Trinitatis Londoniensis*. Ed. William Stubbs. London 1864. (*Rerum Britannicarum Medii Aevi Scriptores* 38/1. *Chronicles and Memorials of the Reign of Richard I.*) 199. – A brit történetírásban felmerült, hogy a Ciprust megszálló és a sziget korábbi urát, Komnénosz Izsákot – I. Manuél császár bátyját – fogságba ejtő I. Richárd bizánci mintát követve, ciprusi igényei hangsúlyozása érdekében véshette a szimbólumokat pecsétjére, amelyek eredetileg talán Komnénosz Izsák jelvényei lehettek. *Richard Massie Bloomfield*: Origin and History of Admiralty Badges. *The RUSI Journal* 38. (1894) 133. Reális lehetőségnek tekintve idézi *Lydorf, C.*: Sonne, Mond und Sterne i. m. 124. Az égitestek azonban már 1189-ben feltűnnek az angol királyi pecséten (Canterbury Cathedral Archives, Chart. Ant. C 28., digitális másolata megtekinthető: <https://ims.canterbury-cathedral.org/>), így aligha kapcsolhatjuk azokat éppen Ciprushoz. A kettőspeccsétet csak 1198-ban újította meg az uralkodó, a kortársak vádjai szerint elsősorban bevételei gyarapítása érdekében. *J. H. Round*: Richard the First's Change of Seal. *The Archaeological Review* 1. (1888) 2. sz. 135–143.

177 VI. Rajmund gróf (1194–1222) pecsétjén: <http://www.sigilla.org/fr/sgdb/sceau-type/45536> (letöltés 2021. január 4.)

178 *Gustave Schlumberger*: Numismatique de l'Orient Latin. Paris 1878. 102–104.

179 Uo. 52–53.

számolni azzal a lehetőséggel, hogy I. (Oroszlánszívű) Richárd és II. András, akik anyai ágról mindketten az antiochiai fejedelmek közeli rokonai voltak,¹⁸⁰ a pecséteiken és – II. András esetében – pénzeiken¹⁸¹ megjelenő motívummal keresztes elkötelezettségüket kívánták hangsúlyozni.¹⁸² IV. Ottó császárral szemben Richárd és András esetében aligha lehet szó a pápasággal szembeni állásfoglalásról, hiszen a szimbólumok akkor nyertek teret reprezentációjukban, amikor a keresztes hadjáratra készülők uralkodók és a pápák viszonyát a zavartalan együttműködés jellemezte, amely azonban korántsem jelentette azt, hogy a két keresztes király alárendelte volna magát a Szentszék univerzális igényeinek. Hozzá kell tenni, hogy 1209. évi megkoronázása után maga IV. Ottó is ígéretet tett III. Incének arra, hogy hadjáratot vezet a Szentföldre¹⁸³ – könnyen lehet, hogy a szimbólumpár ekkor került a császári pecsétre.¹⁸⁴

II. András harmadik nagypecsétjének bevezetésével (1229 körül) az európai uralkodói pecsétekről jóidőre eltűnnek a kozmoszra utaló égitestek. Annál gyakrabban találkozunk velük az egyházi testületek¹⁸⁵ és egyházi méltóságok¹⁸⁶ pecsétjein, ahol motivációként természetesen nem jöhet szóba sem a keresztes hadjárat, sem a pápaság egyetemes hatalmi igényeivel való szembenállás. Ezekben az esetekben a bibliai jelentés közvetlenebbül érvényesül: a nap és a hold a megtestesült Isten előtt hódoló égitestekként jelennek meg. A motívum nem csak Jézus Krisztusra, hanem Szűz Máriára is utalhat: a középkori Szentírásmagyarázat az Istenszülőre vonatkoztatja az Ének énekének sorait: „szép, mint a nap, tiszta mint a hold”.¹⁸⁷

180 II. András Konstancia antiochiai fejedelemnő unokája, míg I. Richárd édesanyja, Aquitániai Eleonóra Poitiers-i Rajmund antiochiai fejedelem – Konstancia első férjének – unokahúga volt. II. András elsőfokú, Oroszlánszívű Richárd pedig másodfokú unokatestvére volt IV. Bohemund antiochiai fejedelemnek, aki II. András keresztes hadjáratában is részt vett.

181 Az Árpád-kori magyar pénzek katalógusa III. II. Andrától Ottóig. A bevezető tanulmányt írta Tóth Csaba. A katalógust összeállította Tóth Csaba – Kiss József Géza. Bp. 2020. 21. 11. 1. (67.), 21. 22. 1. 1. (77.), 21. 23. 1. 1–2. (78–79.), 21. 24. 1. 1. (79.), 21. 25. 1. 1. (80.), 21. 26. 1. 1. (81.), 21. 37. 1. 1. (89.), 21. 38. 1. 1. (89–90.), 21. 39. 1. 1. (91.), 21. 46. 1. 1. (97.), 21. 46. 2. 1. (97.), 21. 47. 1. 1. (98.), 21. 61. 1. 1. (105.), 21. 61. 2. 1. (105.), 21. 62. 1. 1. (106.), 21. 63. 1. 1. (106.), 21. 68. 1. 1. (109–110.), 21. 69. 1. 1. (111.)

182 Ha valóban így van, akkor az univerzális szimbólumpár párhuzamba állítható a II. András dénárain sűrűn látható kettős kereszt-jelvényvel, amely alighanem ugyancsak a magyar király keresztes ambícióit tükrözi. *Takács Imre*: Címerek az Árpád-házi pecsétjein. Turul 84. (2011) 86.

183 *Hucker, B. U.*: Kasier Otto IV. i. m. 127–131.

184 A nap és a hold IV. Ottó császár duisburgi érméin is megjelenik. Uo. Abb. 8. (d).

185 Magyarországon pl. a pannonhalmi konvent hiteleshelyi pecsétjén (*Takács I.*: A magyarországi káptalanok és konventek i. m. 75.), a hatvani premonstrei prépostság pecsétjén (Uo. 66.), a somogyvári konvent hiteleshelyi pecsétjén (Uo. 80.), a csázmái káptalan pecsétjén (Uo. 54.).

186 Magyarországon Ákos mester (1257) és János (1278) budai prépostok pecsétjein (*Bodor Imre*: Árpád-kori pecsétjeink II. Egyházi és világi pecsétek. Turul 75. (2002) 12). Világiak pecsétjeire is rávéshették, miként egy a muhi csataterén nemrégiben előkerült, ökörfejet ábrázoló pecsétgyűrű tanúsítja, amely alighanem a Hahót nemzetség egyik tagjává volt egykor. *Laszlovszky József – Rácz Tibor Ákos*: Fémkeresős kutatások a muhi csataterén. Magyar Régészet 9. (2020) 4. sz. 76.

187 „Pulchra ut luna, electa ut sol.” Cant 6, 9. Idézi: *Takács Imre*: Et Deus in rota. Nagyszombat város középkori pecsétjeinek ikonográfiája. Ars Hungarica 25. (1997) 70.

Valószínűleg efféle egyházas motívációk húzódnak meg a III. András pecsétjén található kozmikus szimbólumok felvétele mögött is. Az utolsó Árpád-házi király uralkodásának végén feltűnő ellenőrzőjegyek megjelenését nem tudjuk egyértelműen kormányzati változásokhoz kötni. A holdat és a napot 1297. június 11.¹⁸⁸ és október 18.¹⁸⁹ között véstek fel a kettőspecsét elő- és hátlapjára. Bár éppen erre az időre tehető az uralkodó és az északnyugati országrészben területi magánhatalmat kiépítő Csák nembeli „trencsényi” Máté nádor közötti szakítás, a pecsétmódosítást mégsem magyarázhatjuk az említett válsággal, már csak azért sem, mivel a királynak sikerült úrrá lenni a kialakult helyzeten.¹⁹⁰

A szimbólumpár megjelenése azonban nem csak Csák nembeli Máté leváltásával esik egybe, hanem az alkancellári pozícióban bekövetkezett változással is. Amikor a Velencében nevelkedett uralkodó trónra lépett, tiszteletben tartotta az alkancellár választására vonatkozó régi szokást¹⁹¹ és meghagyta székében Tengerdi Miklós fia Tódor fehérvári prépostot, IV. László utolsó alkancellárját.¹⁹² Tódor akkor sem mondott le pozíciójáról, amikor 1295-ben a prépostságot a győri püspökséggel cserélte fel. Az új prépost, Bicske nembeli Gergely két évvel később azonban sikeresen érvényesítette a prépostok régi jogát az alkancellári címre – más okot legalábbis aligha találunk a III. Andrásához továbbra is hű Tódor távozására, amelyre 1297. július 28. és október 18. között került sor.¹⁹³ A nap és a hold felvétele talán Gergely alkancellár személyes újításának köszönhető.

A IV. László kettőspecsétjén látható égitesteket hagytuk utoljára, mivel azonosításukat illetően van némi bizonytalanság: nem egyértelmű ugyanis, hogy a királyi pecséten a félholddal átellenben feltűnő égitestet napként vagy csillagként kell-e értelmeznünk. Takács Imre Nagyszombat város pecsétjének ikonográfiájáról írott munkájában a hold-sarlóval szemben látható ábrát napnak tekinti, s a két jelet „apokaliptikus bibliai helyekre utaló teofánia-szimbólumok”-ként írja le.¹⁹⁴ Ugyanígy vélekedik a II. András nagypecsétjén¹⁹⁵ és III. András kettőspecsétjén látható jegyekről is,¹⁹⁶ a IV. László második kettőspecsétjére felvett szimbólumot azonban csillagként írta le.¹⁹⁷ Észrevette ugyanis, hogy

188 1297. június 11.: SK-AMB-362-18. [Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 238644., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/SK-AMB/362/18/charter>, letöltés 2021. jan. 4.) (Reg. Arp. II/4. 4113. sz.)

189 1297. október 18.: HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.28. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti okleveleinek levéltári gyűjteménye] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 201662.) (Reg. Arp. II/4. 4133. sz.)

190 *Lenkey Zoltán – Zsoldos Attila*: Szent István és III. András. Bp. 2003. 201–203.

191 1291: CD VII/2. 142.

192 Archontológia 1000–1301, 113.

193 Uo.

194 *Takács I.*: Et Deus in rota i. m. 70.

195 *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 32.

196 Uo. 150.

197 Uo. 138.

20. kép - III. András kettőspeccétje, második változat, előlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28.

21. kép - III. András kettőspeccétje, második változat, hátlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28.

– Szentpétery Imre véleményével¹⁹⁸ szemben – a két égitestet nem egyszerre vésték fel a *typariumra*. A csillag, amely 1276. november 18.¹⁹⁹ és 1277. június 12.²⁰⁰ között jelent meg, sokáig az egyedüli ellenőrző jegy IV. László második kettőspeccétjén. 1277. november 20-án még mindig nem látjuk a félholdat az előlap trónuson ülő királyalakjának jobb könyöke fölött,²⁰¹ egy november 20. és 27. között kelt oklevél peccétjén azonban már megtalálható.²⁰² A fogyó hold felvételével

198 Szentpétery I.: IV. László peccétváltoztatásai i. m. 314. Véleményét a HU-MNL-OL-DL 256 jelzetű oklevél peccétjére alapozta (Reg. Arp. II/2–3. 2801. sz.), amelynek hátlapján – a DL–DF adatbázisban látható fényképfelvétel tanúsága szerint – mintha valóban feltűnne a félhold a címerpajzs heraldikai jobb oldalán, ám a későbbi peccéteken – ahol már kétségtelenül ott a fogyó hold – az ábra kicsit feljebb helyezkedik el.

199 1276. (november 18. után): HU-VFL-III.1.a.3. (Litterae adiunctae 5.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, Litteralia instrumenta jura episcopatus Vespriensis tangential]. (HU-MNL-OL-DF 200031.) (Reg. Arp. II/2–3. 2752. sz.).

200 1277. június 12.: HU-MNL-OL-DL 969. (Reg. Arp. II/2–3. 2782. sz.)

201 HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-11. (HU-MNL-OL-DF 201645.) (Reg. Arp. II/2–3. 2827. sz.)

202 SK-SAP-SAL-VII.1.2. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272414.) (Reg. Arp. II/2–3. 2824. sz.) Lásd még *Ladislav Vrtil*: Osem storočí slovenskej heraldiky. Martin, 20032. 68. 49. jegyz. Az 1277-ben kelt dokumentum nem tartalmaz napi dátumot, ám mivel

az első ellenőrzőjegy, a csillag is átlényegült, hiszen a jelkép-párost immár a nap és a hold kozmikus szimbólumaiként lehetett értelmezni. Mivel a novemberi napokban nem került sor olyan eseményre – esetleg alkancellárváltásra –, amely indokolhatta volna a módosítást, ezért a hold felvételének célja vélhetően az volt, hogy a magányos csillagot az uralkodói reprezentáció céljainak megfelelően értelmezzék át, felruházva azt a kozmikus szimbólumpár által hordozott többletjelentéssel. Lehetséges, hogy minde erre a IV. László mellett 1277-től jelentősebb szerepet vállaló főpapi kör szándékaival összhangban került sor, hiszen, mint láthattuk, a nap és a hold szimbólumpárosának létezik efféle egyházas értelmezése is. Kézai Simon *Gesta Hungarorum*ának bevezető sorai is arra utalnak, hogy a nap és a hold motívuma kitüntetett szerepet játszott az ifjú uralkodó környezetében;²⁰³ a holdat minden bizonnyal az egyház és a világi hatalom együttműködésének jelképeként vésték a csillag mellé IV. László peccétjén.

22. kép - IV. László második kettőspeccétje, második változat (csillag), előlap, HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-11.

23. kép - IV. László második kettőspeccétje, harmadik változat (csillag és hold), előlap, HU-MNL-OL-DL 40154.

Tamás alkancellár és választott fehérvári prépost elsőként november 27-én feltűnő hántai préposti címét (Reg. Arp. II/2–3. 2828. sz.) még nem említi, ezért az említett dátum előtt kellett kelnie; a peccéten feltűnő félhold miatt azonban minden bizonnyal november 20. után.

203 SRH I. 141. Az idézet forrására Simonis de Kéza *Gesta Hungarorum*. Simon of Kéza: The Deeds of the Hungarians. Ed. and transl. László Veszprémy and Frank Schaer. With a study by Jenő Szűcs. [Bp.] 1999. (Central European Medieval Texts) 2–3. 3. jegyz.

24. kép - IV. László második kettőspécsetje, harmadik változat (csillag és hold), hátlap, HU-MNL-OL-DL 40154.

Végezetül már csak az vár válaszra, hogy vajon miért bízták meg IV. László ötvisét azzal, hogy a második kettőspécset elő- és hátlapjára felvéssze az első ellenőrzőjegyet, a csillagot. Mindenekelőtt nem utasíthatjuk el határozottan azt a lehetőséget, hogy a pecsétmódosítás az 1276 és 1277 fordulóján hivatalba álló új alkancellár, Demeter fehérvári prépost fellépéséhez²⁰⁴ köthető, ezt azonban nem teszi valószínűvé, hogy az efféle változásokat az új alkancellár nevének kezdőbetűjét jelölő szigla megjelenése szokta jelezni. Takács Imre az 1277. május végén rendezett rákosi *communis congregatio*val és IV. László nagykorúsításával hozta kapcsolatba a módosítást,²⁰⁵ s mint látni fogjuk, ez a lehetőség kétségtelenül fennáll. Felmerülhet azonban az a megoldási javaslat is, hogy az előző esztendőhöz hasonlóan az ezidőtájt évente menetrendszerűen bekövetkező kormányváltások egyike áll a pecsétmódosítás háttérében, így ezt a lehetőséget is mérlegre kell tennünk.

Mindenek előtt választ kell adnunk arra a kérdésre, hogy mikor történt a csillag felvételének időhatárai (1276. november 18. és 1277. június 12.) közé eső egyetlen hatalomváltás, amelynek eredményeként a király nevében fellépő párt – Csák nembeli Péter nádor vezetésével – ismét vezető pozícióba került. Pauler Gyula 1277. júliusára helyezte a változást, ám az általa felhozott – egyébiránt nem helytálló – bizonyítékok csupán a kormányzati cserék felső időhatárához szolgálhatnának támpontokat.²⁰⁶ A kormányváltás archontológiai adatokból kikövetkeztethető felső időhatára valóban 1277 júliusa: Csák

204 Archontológia 1000–1301, 112.

205 Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 138–139.

206 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 334. Pauler datálását két körülmény befolyásolta. Egy 1277. július 20-án IV. László kancelláriáján átirat keltezetlen káptalani jelentés (ÁÜO XII. 217.) szerint a *relatio* megírásának idején Salamon fia Simon az alországbírói hivatal birtokosa volt, s mivel Simon a Csákokhoz húzó Mojs fia Mojs országbíró embere volt, így kinevezése már a Gutkeled-Kőszegi párt bukásának egyértelmű jele lehetne. Uo. 553. Pauler bizonyosra vette, hogy a királyi átirat oklevélhez hasonlóan – amely egyébként mit sem tud Simon alországbíroságáról – a káptalani jelentés is 1277-ben kelt; Zsoldos Attila azonban rámutatott, hogy Mojs csak 1276-ban viselhette az országbírói címet, s így Simon hivatalviselését és a káptalani jelentés keltét is erre az időre kell tennünk. Archontológia 1000–1301, 33. 204. jegyz. Ehhez hozzátehetjük, hogy 1277. július 13-án már Ompudius volt az alországbíró, aki az új kormányzat országbírójának, Péc nembeli Dénesnek az embere volt. Uo. 34. Pauler másik érve egy 1276. évi keltezés viselő, ám általa 1277. július 26-ára datált oklevélre épült, amely Kun Erzsé-

nembeli Péter legelőször július 14-én tűnik fel a nádori méltóság birtokosaként.²⁰⁷ A kérdés csak az, hogy vajon melyik az a legkorábbi időpont, amikor a változásra sor kerülhetett. Március 8-án Gutkeled nembeli Joachimot még szlavón bánként emlegetik, így ekkoriban még bizonyosan a korábbi kormányzat működött.²⁰⁸ Meggyőző Pauler Gyula következtetése, amely szerint a királyi hadat vezető Joachim valamikor április folyamán maradt holtan a csatatéren a Baboníciók elleni összecsapásban.²⁰⁹ A kormányváltás időpontja tehát 1277. április és július 14. közé szűkíthető.

Most vizsgáljuk meg az új szimbólum megjelenésének másik lehetséges okát, IV. László nagykorúvá nyilvánítását; mindenekelőtt azt, hogy mikor született és mikor lépett törvényes korba az ifjú király!

A király születésének és nagykorúvá válásának bevett időpontját egy napi dátumot nélkülöző 1277. évi diploma *narratio*ja alapján következtette ki Kállay Ubul.²¹⁰ A királyi oklevél az uralkodási év és Tamás alkancellár szereplése miatt kétségtelenül az esztendő őszén vagy telén kelt.²¹¹ A kiadvány két időrendi támpontot tartalmaz a nagykorúság betöltésére nézve: először megtudjuk, hogy IV. László közvetlenül azelőtt érte el a törvényes kort, hogy szövetséget kötött (*habita unione pacis*) rokonával, Habsburg Rudolf német királlyal, majd arról is értesülünk, hogy az ország teljes kormányzatának átvétele után az uralkodó *generalis congregatio*t tartott. Mivel az oklevél kétségtelenül 1277. őszén vagy telén íródott, s emellett IV. László és Rudolf 1277. november 1. körül (*circa festum omnium Sanctorum*) találkoztak személyesen Hainburgban,²¹² ezért Szabó Károly a nagykorúság elérését november környékére keltezte.²¹³ A hainburgi találkozó azonban nem az egyetlen állomása volt az 1274 óta kovácsolt Árpád-házi-Habsburg szövetségnek. Az egyezményt Rudolf már 1277 nyarán ratifikálta,²¹⁴ így történhetett, hogy Pauler Gyula éppen erre az időre helyezte IV. László törvényes korúvá válását is.²¹⁵ A szö-

bet bizalmasát, Kán nembeli Lászlót kancellárként említi; a dokumentumról azonban azóta bebizonyosodott, hogy hamis. Reg. Arp. II/2–3. 2718. sz. 207 Archontológia 1000–1301, 21.

208 1277: ÁÜO XII. 194.

209 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 330. A szlavóniai lázadás leverése érdekében indított hadjárat áprilisi időpontjára utal, hogy a király április 26-án a szlavóniai Körösön tartózkodott. Reg. Arp. II/2–3. 183. Egy nappal korábban még hivatalban volt Joachim kőrösi ispánja, így a változások talán röviddel e dátum után következtek be. Archontológia 1000–1301, 317. 383. jegyz.

210 Kállay Ubul: Kutatások IV. László korára. Századok 40. (1906) 41–45.

211 1277: HO VII. 164–166.; Archontológia 1000–1301, 112.

212 MGH SS IX. Hannoverae, 1851. 709. A találkozó időpontját a hazai történetírás a legutóbbi időkig november 11-ére tette (ld. pl. Kronológia I. 173.), mivel a kiadó, Wilhelm Wattenbach a lap szélén így oldotta fel a dátumot. Ha nem elírásról van szó, akkor bizonyára azért döntött Wattenbach a november 11-e dátum mellett, mivel a bambergi, a passai, a chiemseei és a seckau püspökök – bizonyára Rudolf kíséretének tagjaiként – éppen ezen a napon hitelesítették Hainburgban II. Ottokár cseh király Rudolphhoz intézett levelét. MGH Leges, Constitutiones et acta publica imperatorum et regum III. Hannoverae et Lipsiae, 1904–1906. (a továbbiakban: Const. III.) 143. A királytalálkozó időpontját november 1-je körülinek írja Kádár T.: IV. László király itineráriuma i. m. 23.

213 Szabó K.: Kun László i. m. 56.

214 1277. július 12.: MGH Const. III. 139–141.

215 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 332–333.

vetségkötés azonban még ennél is korábban, már 1277. május 23-án befejezett tény volt: a német kereskedők részére Pest közelében kiadott oklevelében IV. László ugyanúgy a közte és Rudolf között fennálló békére és egységre (*pacem, unionem seu concordiam*) hivatkozott,²¹⁶ mint a nagykorúság elérését említő őszi-téli dokumentumban.

Az 1277. évi oklevél által szolgáltatott első támpont tehát nem igazán lehet a segítségünkre a kérdés eldöntésekor, hiszen a Habsburgokkal kötött szövetségkötés datálásánál három különböző évszak is szóba jöhet. Több sikert hozott a második támpontként említett közgyűlés keltezése, amelyre kétségtelenül 1277 májusának végén került sor.²¹⁷ Ennek a következtetésnek nagy jelentősége van a király születési idejére nézve is, amelyre röviden ugyancsak ki kell térnünk.

A törvényes kor elérését említő 1277. évi oklevélből és a hainburgi találkozó november 11-ei (helyesen november 1. körüli) időpontjából kiindulva Kállay Ubul egy perdöntőnek semmi esetre sem nevezhető érv nyomán IV. László születésnapját a késő őszi napokra helyezte. Azt feltételezte ugyanis, hogy az apjával 1262-ben fegyverrel szembeforduló István herceg és IV. Béla csak a kis László herceg megszületése miatt enyhültek meg egymás iránt, és ez tette lehetővé a felek közötti pozsonyi békekötést.²¹⁸ A pozsonyi megegyezés valóban jó okkal keltezhető 1262 őszének végére, ami azonban apa és fia motivációit illeti, Kállay érve nem kényszerítő erejű. A november 11-ei (helyesen november 1. körüli) dátum sem több a soklépcsős diplomáciai folyamat lezárulásának felső időhatáránál, s így nem alkalmas IV. László születésnapjának meghatározására: a király születési idejének másik kronológiai támpontja, a Rákos-menti gyűlés kétségtelenül helytálló májusi keltezése nem enged meg más következtetést, mint hogy IV. László a *congregatiót* röviddel megelőző német követjárás, azaz közvetlenül az 1277. május 23. előtti napokban ünnepelte tizenötödik születésnapját.

Kállay álláspontja a kis László késő őszi születéséről azonban olyannyira gyökeret vert történeti irodalmunkban, hogy azt maga S. Kiss Erzsébet is kételkedés nélkül elfogadta,²¹⁹ noha ez szükségszerűen ellentmondáshoz vezetett, hiszen a nagykorúság elérése immár nem a születés Kállay által megállapított késő őszi időpontjához, hanem az 1277. májusi gyűléshez kezdett tapadni. Az egymást kizáró megállapítások feloldásaként terjedt el történeti irodalmunkban, hogy májusban annak ellenére nagykorúsította a királyt az ország siralmas állapotán változtatni akaró, magasan kvalifikált és felöltségteljes főpapok egy csoportja, hogy László ténylegesen még nem töltötte be a tizenötödik életévét.²²⁰ Ennek feltételezésére azonban, mint láttuk, semmi okunk sincs; nem rendelkezünk olyan adattal, amely alapján kétségbe vonhatnánk, hogy az uralkodó valóban a tizenötödik születésnapján – valamikor 1277. május 23. körül – vált nagykorúvá.

Szűcs Jenő az egyháznagyok kezdeményező szerepének bizonyítékát látta abban a megállapításban is, hogy a májusi gyűlés idején még az állítólagosan júliusban megbukó Gutkeled-Kőszegi párt volt hatalmon – ez utóbbinak ugyanis aligha állhatott érdekében a bábként mozgatható ifjú király gyors nagykorúvá nyilvánítása.²²¹ Csakhogy láthattuk, hogy a júliusi időpont csupán a kormányváltás felső időhatára, és a hatalomátvételre akár már áprilisban is sor kerülhetett. Sőt, valószínűleg éppen az a feltételezés tűnik valószínűbbnek, hogy Gutkeled nembeli Joachim áprilisi halála és a koronahű csoport kormányra jutása között közvetlen, a kronológiában is megnyilvánuló ok-okozati kapcsolat áll fenn. Bár más megoldás is elképzelhető, mégis az tűnik a legvalószínűbbnek, hogy a törvényes kor betöltésére, a Rudolfal kötött szövetségkötésre és a rákosi gyűlésre már az új kormányzat idején került sor, amelyben kétségkívül komolyabb szerephez jutottak immár a főpapok is.

E hosszú, ám szükséges kitérő után térjünk vissza a királyi kettőspecstét *typariumán* 1277. június 11. előtt feltűnő csillagra. Ha közvetlen politikai okokkal kívánjuk magyarázni a pecsétmódosítást, akkor az új szimbólum kivésésére leginkább a király májusban ünnepelt 15. születésnapja adott okot, amely nem sokkal követhette a Gutkeled-Kőszegi-párt bukását. A nagykorúság elérése kétségtelenül alkalmat teremthetett a pecsét megváltoztatására – valószínűleg valami hasonló történt ugyanis fél évvel korábban, a királyné, Anjou Izabella kettőspecstéjének esetében is. A királyi hitvesnek 1276 végén – miként Novák Ádám rámutatott: november 27. és december 31. között – új pecsétet vésettek,²²² és ettől fogva okleveleiben nem Izabellaként, hanem Erzsébetként nevezte meg magát.²²³ Mivel ebben az időszakban nem történt nagy horderejű belpolitikai változás, így nehéz másra gondolni, mint hogy Izabella nagykorúvá válása áll az új véset és a névváltoztatás hátterében. IV. László esetében a törvényes kor betöltése épp ilyen elkerülhetetlenül bekövetkezett, noha az ő esetében nem cserélték le az éppen egy esztendővel korábban vésett második kettőspecstét *typariumát*, hanem megelégedtek azzal, hogy a pecsétképet egy új megkülönböztető jeggyel, a csillaggal egészítsék ki.

*

A pecsétek kronológiáját áttekintő, alább olvasható adattár összeállításának eredményeként reményeim szerint sikerült az egyes változások időintervallumát pontosítani. A vizsgálat során két oklevél hitelessége is megkérdőjeleződött és egy eddig nem regisztrált pecsétváltozatot is sikerült azonosítani. Az István ifjabb király uralkodása óta feltűnő ellenőrzőjegyek között grafikus szimbólumokat (virág, csillag) és sziglakat is találunk, amelyek legnagyobb valószínűséggel a felvésésük idején hivatalba lépő alkancellár nevét rövidítik. A pecséteken a csillag mellett a nap-hold égitestpáros is felbukkan, amellyel Magyarországon II. András idején találkozunk

216 1277: CD V/2. 387–388.

217 Pauler Gy.: A magyar nemzet története i. m. II. 331.; S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 28–33.

218 Kállay Ubul: Kutatások i. m. 44–45.

219 S. Kiss E.: A királyi generális kongregáció i. m. 29.

220 Szűcs J.: Az utolsó Árpádok i. m. 404–408.

221 Uo. 405.

222 Novák Á.: Izabella (Erzsébet) királyné i. m. 111.

223 1276: Reg. Duc. 169. sz.; 1276: Reg. Duc. 170. sz.

elsőként – ekkor még az eredeti véset részeként. Bár az égitestek legközvetlenebbül a megfeszített Krisztus előtt hódoló világmindenségre utalnak, a pápai univerzalizmus idején a lelki hatalom és az utóbbi elsőségét elismerő világi szféra együttműködését is kifejezheték. A IV. (Kun) László és III. András pecsétjeire utólag felvésett nap és hold feltehetően erre az együttműködésre utal. II. András esetében azonban – I. (Oroszlánszívű) Richárd angol király pecsétjeihez hasonlóan – a keresztes hadjáratok tűnnek legkézenfekvőbb magyarázatnak az égitestek feltűnésére.

FÜGGELÉK

A 13. SZÁZADI URALKODÓI NAGY- ÉS KETTŐSPECSÉTEK KRONOLÓGIÁJA

Az adattárban a 13. századi magyar királyok, királynék és hercegek nagy- és kettőspecsétjeinek időrendjéről tájékozódhat az olvasó. Az egyes pecsétetek megnevezését követő időintervallumok azokra a kikövetkeztetett időszakokra utalnak, amikor a pecsétetek vélhetően használatban voltak. Ezt az első sorban a pecsét első ismert előfordulásának időpontja követi, míg a második sorban az utolsó ismert előfordulás időpontja olvasható. A dátumokat mindkét esetben a levéltári lelőhely, majd a pecséthez tartozó oklevélnek a vonatkozó regesztakötetben található sorszáma követi.

II. András

1. nagypecsét, 1205–1213. szeptember 28. körül
 - 1209 HU-MNL-OL-DL 57., Reg. Arp. I/1. 242. sz.
 - 1212 HU-PLA-AEV-8 [Primási Levéltár, Esztergom, Archivum ecclesiasticum vetus] (HU-MNL-OL-DF 248967., *Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei* i. m. 108.), Reg. Arp. I/1. 274. sz.
2. nagypecsét, 1213. szeptember 28. körül–1229 körül
 - 1217 HU-MNL-OL-DL 86., Reg. Arp. I/1. 319. sz.
 - 1224 HU-PBFL-Capsarium-I.B. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 206877., a pecsét leírását ld. A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története. I–XII. Szerk. Erdélyi László – Sörös Pongrác. Bp. 1902–1916. I. 662–663.), Reg. Arp. I/1. 403. sz.
3. nagypecsét, 1229 körül–1235. szeptember 21.
 - 1232 HU-PBFL-Capsarium-55. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] A (HU-MNL-OL-DF 206918., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1232/charter>), Reg. Arp. 484. sz.
 - 1233 HU-MNL-OL-DL 86818., Reg. Arp. I/1. 511. sz.
 1233. október 1. HU-MNL-OL-DL 99838., Reg. Arp. I/1. 504. sz.
 1233. október 1. HU-MNL-OL-DL 99839., Reg. Arp. I/1. 505. sz.
1. kettőspecsét, 1213 körül–1235 körül
 - 1213 HU-PBFL-Capsarium-34 G. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 206845., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1213.1/charter>), Reg. Arp. I/1. 282. sz.

- 1213 HU-PBFL-Capsarium-4. [Pannonhalmi Főapátsági Levéltár]. A (HU-MNL-OL-DF 206841., a pecsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/HU-PBFL/PannHOSB/1213.4/charter>), Reg. Arp. I/1. 283. sz.
- 1232 HU-MNL-OL-DL 61132., Reg. Arp. I/1. 494. sz.

2. kettőspecsét, 1235. (szeptember 21. előtt)

- 1235 HU-MNL-OL-DL 61134., Reg. Arp. I/1. 540. sz.
- 1235 HU-PLA-FKMLt-24-1-5. [Primási Levéltár, Esztergom, Főkáptalani Levéltár] (HU-MNL-OL-DF 236278., *Takács I.: Az Árpád-házi királyok pecsétjei* i. m. 116.), Reg. Arp. I/1. 539. sz.

IV. Béla

Ifjabb királyi pecsét, 1214?–1235. szeptember 21. körül

- 1227 HU-MNL-OL-DL 131., Reg. Arp. I/2. 581. sz.
- 1233 HU-MNL-OL-DL 86819., Reg. Arp. I/2. 600. sz.

1. kettőspecsét, első variáció, 1235. szeptember 21. körül–1236. október 27. előtt/1237. május 11. előtt

- 1236 HU-MNL-OL-DL 61135., Reg. Arp. I/2. 614. sz.
1236. (június 16. után) HU-MNL-OL-DL 65688., Reg. Arp. I/2. 612. sz.

1. kettőspecsét, második variáció, 1236. június 16. után–1241. április 11–12.

- +1236. október 27. Heiligenkreuz, Stiftsarchiv, Urkunden (https://www.monasterium.net/mom/AT-StiAH/HeiligenkreuzOCist/1236_X_27/charter), Reg. Arp. I/2. 615. sz.
1237. május 11. HU-VFL-III.1.a.1. (Palaznak 8.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. (HU-MNL-OL-DF 200632.), Reg. Arp. I/2. 620. sz.
- (1240). augusztus 12. HU-MNL-OL-DL 246., Reg. Arp. I/2. 691. sz.

2. kettőspecsét, 1241. április 11–12. után–1270. május 2.

1242. október 3. HU-MNL-OL-DL 251., Reg. Arp. I/2. 722. sz.
- 1270 Varasd, Državni arhiv u Varaždinu, Grad Varaždin, Radikalni Arhiv 2. 6. (HU-MNL-OL-DF 287883.), Reg. Arp. I/3. 1659. sz.

V. István

1. ifjabb királyi kettőspecsét, 1257–1259. május 26. előtt

- 1257 HU-MNL-OL-DL 42., Reg. Arp. II/1. 1752. sz.
1258. február 24. HU-MNL-OL-DL 58396., Reg. Arp. II/1. 1753. sz.

2. ifjabb királyi kettőspecsét, első variáció, 1258. február 24. után–1264 (1266?)

1259. május 26. AT-StiARein-A III/41. [Rein, Stiftsarchiv]. (HU-MNL-OL-DF 286536, a pecsét fotóját l. https://www.monasterium.net/mom/AT-StiARein/ReinOCist/A_II-1%7C41/charter)

- 1264 HU-MNL-OL-DL 491., Reg. Arp. II/1. 1823. sz.
 1264 HU-MNL-OL-DL 539., Reg. Arp. II/1. 1826. sz.
 1264 HU-MNL-OL-DL 567., Reg. Arp. II/1. 1821. sz.
 1266? HU-MNL-OL-DL 57150., Reg. Arp. II/1. 1855. sz.
2. ifjabb királyi kettőspeccsét, második variáció, 1264 (1266?) után–1270. (június 24. és július 29. között)
 1267 HU-MNL-OL-DL 630., Reg. Arp. II/1. 1869. sz.
 1267 HU-PL-AR-T495. [Prímási Levéltár, Esztergom, Acta radicalia]. (HU-MNL-OL-DF 248739., *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 128.), Reg. Arp. II/1. 1872. sz.
 1270. június 24. SK-SAP-SAL-II.II.666. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272278.)
- királyi kettőspeccsét, 1270. június 24. után–1272. augusztus 6.
 1270. július 29. HU-MNL-OL-DL 58405., Reg. Arp. II/1. 1949. sz.
 1272. június 8. HU-MNL-OL-DL 783., Reg. Arp. II/1. 2195. sz.
- IV. (Kun) László
1. kettőspeccsét, első variáció, 1272. szeptember körül–1273. február/március
 1272. október 2. HU-MNL-OL-DL 799., Reg. Arp. II/2–3. 2310. sz.
1. kettőspeccsét, második variáció, 1273. február/március–1276. május 15/16.
 1273. május 26. HU-MNL-OL-DL 826., Reg. Arp. II/2–3. 2368. sz.
 1276. május 15. HU-MNL-OL-DL 40131., Reg. Arp. II/2–3. 2702. sz.
2. kettőspeccsét, első variáció, 1276. május 16/17.–1277. május
 1276. május 17. HU-MNL-OL-DL 58419, Reg. Arp. II/2–3. 2703. sz.
 1276. (november 18. után) HU-VFL-III.1.a.3. (Litterae adiunctae 5.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, Litteralia instrumenta jura episcopatus Vesprimiensis tangentialia]. (HU-MNL-OL-DF 200031.), Reg. Arp. II/2–3. 2752. sz.
2. kettőspeccsét, második variáció, 1277. május–1277. (november 20. és november 27. között)
 1277. június 12. HU-MNL-OL-DL 969., Reg. Arp. II/2–3. 2782. sz.
 1277. november 20. HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.11. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti oklevelek levéltári gyűjteménye] Reg. Arp. II/2–3. 2827. sz.
2. kettőspeccsét, harmadik variáció, 1277. (november 20. és november 27. között) – 1278. (május 8. előtt)
 1277. (november 20. és november 27. között) SK-SAP-SAL-VII.1.2. [Štátnom archíve Prešov, Špecializované pracovisko Spišský archív v Levoči, Súkromný archív Spišskej kapituly] (HU-MNL-OL-DF 272414.), a hátlap fotóját l. Historia Scepusii. I. Ed. Martin Homza – Stanisław A. Sroka. Bratislava–Kraków 2009. 164.), Reg. Arp. II/2–3. 2824. sz.
 1278. (május 8. előtt) HU-MNL-OL-DL 1003., Reg. Arp. II/2–3. 2854. sz.
2. kettőspeccsét, negyedik variáció, 1278. május/június–1279. december
 1278. (június 10. előtt) HU-MNL-OL-DL 1009., Reg. Arp. II/2–3. 2862. sz.
 1279. eleje HU-MNL-OL-DL 1030., Reg. Arp. II/2–3. 2937. sz.
2. kettőspeccsét, ötödik variáció, 1279. december–1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között
 1279. december HU-MNL-OL-DL 85215., Reg. Arp. II/2–3. 3019. sz.
 1281. szeptember 19. HU-MNL-OL-DL 63614., Reg. Arp. II/2–3. 3118. sz.
2. kettőspeccsét, hatodik variáció, 1281. szeptember 22. és 1282. március 16. között–1286. június vége
 1282. július 9. (?) HU-MNL-OL-DL 38955., Reg. Arp. II/2–3. 3146. sz.
 1285. július 18. HU-MNL-OL-DL 40., Reg. Arp. II/2–3. 3369.
3. kettőspeccsét, 1286. június vége–1286. ősz
 (1286) HU-PL-FKMLt-76-24.[Prímási Levéltár, Esztergom, Főkáptalani Levéltár] (*Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 140–141.)
4. kettőspeccsét, 1286. ősz–1288. eleje
 1287. január 25. SK-SNA- Rod Pálffy IV.10.1.1.[Slovenský národný archív] (HU-MNL-OL-DF 254621., a pecsét előlapjának fotóját l. *Takács I.*: Az Árpád-házi királyok pecsétjei i. m. 142.), Reg. Arp. II/2–3. 3420. sz.
 1287. március 30. HU-MNL-OL-DL 84675., Reg. Arp. II/2–3. 3440. sz.
5. kettőspeccsét, 1288. eleje–1290. július 10.
 (1288.) április 11. HU-MNL-OL-DL 65378., Reg. Arp. II/2–3. 3445. sz., datálásához *Kádár T.*: IV. László király itineráriuma i. m. 51. 79. jegyz.
 1290 HU-MNL-OL-DL 1283., Reg. Arp. II/2–3. 3565. sz.
 1290 HU-VFL-III.2. (Instr. regn. N 212.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan hiteleshelyi levéltára] (HU-MNL-OL-DF 229951.), Reg. Arp. II/2–3. 3564. sz.
- III. András
- hercegi kettőspeccsét, 1286. június 6. előtt–1290. augusztus 6. körül
 1286. június 6. Bécs, AT-ÖStA-HHStA-AU-(1286. VI. 6.) [Österreichisches Staatsarchiv, Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Allgemeine Urkundenreihe (A pecsét fotóját lásd *Hege-düs András*: Esztergom város kettőspeccsétje. In: *Metropolis Hungariae. Esztergom, 2017. [Strigonium antiquum VIII.] 65.)*

- kettőspeccsét, első variáció, 1290. augusztus 6. körül–1297. (június 11. és október 18. között)
1290. szeptember 9. HU-MNL-OL-DL 1292., Reg. Arp. II/4. 3664. sz.
1297. június 11. SK-AMB-362-18. [Archív hlavného mesta Slovenskej republiky Bratislavy, Magistrát mesta Bratislavy] (Fényképmásolata: HU-MNL-OL-DF 238644., a peccsét fotóját l. <https://www.monasterium.net/mom/SK-AMB/362/18/charter>), Reg. Arp. II/4. 4113. sz.
- kettőspeccsét, második variáció, 1297. (június 11. és október 18. között)–1298. február/március
1297. október 18. HU-MNL-GYSMS-XV.76.b.-28. [Magyar Nemzeti Levéltár, Győr–Sopron–Moson Megye Soproni Levéltára, Sopron város levéltára Mohács előtti okleveleinek levéltári gyűjteménye] (HU-MNL-OL-DF 201662.) Reg. Arp. II/4. 4133. sz.
1298. január 9. HU-MNL-OL-DL 1491., Reg. Arp. II/4. 4167. sz.
- kettőspeccsét, harmadik variáció, 1298. február/március–1299. január
1298. március 29. HU-MNL-OL-DL 1497., Reg. Arp. II/4. 4176. sz.
1299. (július 5. előtt) HU-MNL-OL-DL 1515., Reg. Arp. II/4. 4246. sz.
- kettőspeccsét, negyedik variáció, 1299. január–1301. január 14.
1300. május 25. HU-MNL-OL-DL 1488., Reg. Arp. II/4. 4304. sz.
- Laszkarisz Mária 1242 után (?)–1270. július 23.
- 1259 HR-HDA-25. (Neo-regestrata acta 1502.2.) [Hrvatski državni arhiv, Ugarska dvorska komora, Hrvatske plemićke obitelji i vlastelinstva] (HU-MNL-OL-DL 33714.), Reg. Duc. 53.
- (1269) HU-MNL-OL-DL 686., Reg. Duc. 76. sz.
- Kun Erzsébet
- első kettőspeccsét, 1270. május 2. után–1273. tavasz
1270. december 3. HU-MNL-OL-DL 48352., Reg. Duc. 88. sz.
1273. (június 26. előtt) HU-MNL-OL-DL 844., Reg. Duc. 102. sz.
- második kettőspeccsét, 1273. tavasz–1290
1274. július 2. HU-MNL-OL-DL 58413., Reg. Duc. 105. sz.
- 1290 HU-VFL-III.1.a.1. (Alsóörs 7.) [Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 előtti birtokjogi iratok]. (HU-MNL-OL-DF 200718.), Reg. Duc. 242. sz.
- Anjou Izabella
- első kettőspeccsét 1272. szeptember körül–1276. (november 27. után)
1275. október 6. után HU-MNL-OL-DL 921., Reg. Duc. 165. sz.
1276. november 27. HU-MNL-OL-DL 949., Reg. Duc. 169. sz.
- második kettőspeccsét, első variáció, 1276. (november 27. után)–1282. március 28. előtt
1276. (november 27. után) HU-MNL-OL-DL 954., Reg. Duc. 170. sz.
- 1279 HU-PLA-AR-T6. [Prímási Levéltár, Esztergom Acta radicalia] (HU-MNL-OL-DF 248640.) Megpeccsételt történelem i. m. 31., Reg. Duc. 181. sz.
- második kettőspeccsét, második variáció, 1279 után–1282. március 28. előtt
1282. március 28. HU-MNL-OL-DL 1119., Reg. Duc. 198. sz.
- második kettőspeccsét, harmadik variáció, 1282. március 28. után–1290
- 1284 HU-MNL-OL-DL 1179., Reg. Duc. 224. sz.
- Piast Fenenna
- kettőspeccsét
1290. ősz/tél–1295 (szeptember 8. után)
1291. július 26. HU-MNL-OL-DL 1320., Reg. Duc. 256. sz.
- Béla szlavón herceg
- lovaspeccsét, 1268–1269. június 11.
- 1268 HU-MNL-OL-DL 652., Reg. Duc. 28. sz.

